

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Vliv sukcesivního bilingvismu a akulturačních procesů na pojetí osobnosti
migranta**

Maria Tyulkina

Vedoucí práce: PhDr. Dana Bittnerová, CSc.

Praha 2013

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a jiné prameny, které jsem použila.

V Praze dne 27. 06. 2013

.....

Ráda bych poděkovala PhDr. Daně Bittnerové, CSc. za laskavé vedení mé bakalářské práce a za její trpělivost, podporu, cenné připomínky, náměty a čas, který mi věnovala. V neposlední řadě můj dík patří také všem respondentům za jejich ochotu a vstřícný přístup.

Název

Vliv sukcesivního bilingvismu a akulturačních procesů na pojetí osobnosti migranta

Abstrakt:

Bakalářská práce se zaměřuje na analýzu sukcesivního bilingvismu a s tím související akulturační procesy u jedinců, kteří se v adolescentním věku ocitli v novém a neznámém sociokulturním prostředí. Jejím cílem je rozbor postmigračních procesů, jež proběhly u těchto mladých lidí, a to ze dvou hlavních hledisek. Jednak se soustředím na otázku osvojování jazyka, jednak na otázku kulturní adaptace a akulturace. Obě tyto fáze chápu jako klíčové pro zodpovězení otázky o utváření osobnosti a identity migranta. Výzkum byl prováděn mezi rusko-českými bilingvisty a zjištěná data byla následně zpracována pomocí metody kvalitativního výzkumu.

Klíčová slova: bilingvismus, ruská komunita, sukcesivní bilingvismus, akulturace, migrace, bikulturalita, kvalitativní výzkum

Title

The Influence of Successive Bilingualism and Acculturation Processes on Immigrant's Personality

Abstract:

The Bachelor's thesis is focusing on the analysis of successive bilingualism and cultural processes accompanying it in reference to individuals who were brought to a new social and cultural environment during their adolescence. The purpose of the thesis is analysis of postmigrational processes which occurred to these young people in two ways: the focus is aimed on the process of language acquisition as well as cultural adaptation and acculturation. These basic factors are understood as a key to the question of personality and identity formation of a young immigrant. This research was conducted among the Russian-Czech bilingual speakers and the resulting data were analysed through the method of qualitative research.

Key words: bilingualism, Russian community, successive bilingualism, acculturation, migration, biculturalism, qualitative research

OBSAH

1 ÚVOD	8
2 TEORETICKÁ ČÁST	10
2.1 Bilingvismus	10
2.1.1 Vymezení pojmu bilingvismus	10
2.1.2 Typologie bilingvismu	12
2.1.3 Specifika bilingvistů (z hlediska psycholingvistiky)	14
2.1.4 Kognitivní teorie v bilingvismu	17
2.1.5 Výhody bilingvismu	19
2.2 Kulturní identita	21
2.2.1 Socializace a enkulturace	21
2.2.2 Sebepojetí	22
2.2.3 Kulturní šok	24
2.2.4 Rodina	27
2.2.5 Osobnost člověka	27
2.2.6 Interkulturní komunikace	28
3 EMPIRICKÁ ČÁST	31
3.1 Metodologie	31
3.1.1 Cíl výzkumu	31
3.1.2 Výzkumný problém	31
3.1.3 Výzkumné otázky	31
3.1.4 Metodologie výzkumu	32
3.1.5 Postup výzkumu	32
3.1.6 Výběr zkoumaných osob	33
3.1.7 Krátký popis výzkumného vzorku	33
3.1.8 Metoda zpracování dat	34
3.2 Výsledky a interpretace	36
3.2.1 Interpretace dat	36
3.2.1.1 Společné znaky sukcesivního bilingvismu	36
3.2.1.2 Prvky specifické pro bilingvisty	40
3.2.1.3 Přínos bilingvismu	44
3.2.1.4 Procesy akulturace	45
3.2.1.5 Utváření identifikace a sebepojetí	49
4 ZÁVĚR	52

5	LITERATURA	54
6	PŘÍLOHY	56
	Příloha č. 1	56
	<i>Otázky polosturktorovaného rozhovoru.....</i>	<i>56</i>
	Příloha č. 2	58
	<i>Ella</i>	<i>58</i>
	Příloha č. 3	62
	<i>Timur.....</i>	<i>62</i>
	Příloha č. 4	66
	<i>Irina</i>	<i>66</i>
	Příloha č. 5	70
	<i>Raja.....</i>	<i>70</i>
	Příloha č. 6	74
	<i>Nina</i>	<i>74</i>
	Příloha č. 7	76
	<i>Anna.....</i>	<i>76</i>

1 ÚVOD

Moderní společnost se vyznačuje otevřeným přístupem k interkulturní komunikaci, do níž vstupují nositelé různých jazykových kódů. Ve značné míře to souvisí s globalizací dnešního světa, ve kterém velké množství lidí z nejrůznějších důvodů migruje. Může se jednat o důvody ekonomické, politické nebo i osobní. Právě proto se výuka a znalost jazyků stává pro stále více lidí nezbytnou součástí života. Můžeme dokonce říci, že bilingvismus je nutným fenoménem současnosti. Zároveň existuje mnoho zemí, které jsou tradičně bilingvní (Belgie, Kanada) nebo i multilingvní (Indie, Švýcarsko). Bilingvismus je dokonce v určité míře přítomen v životě každého člověka, který prošel povinnou školní docházkou. Během ní se totiž musel naučit a osvojit si základy alespoň jednoho cizího jazyka a kultury. Právě díky zmíněným důvodům je téma bilingvismu velmi aktuální, byť mu je na českém vědeckém poli ve srovnání se zahraničím věnován poměrně úzký prostor.

Uvedené skutečnosti byly jedním z hlavních důvodů, proč jsem se rozhodla tomuto tématu věnovat. Ještě větší roli však sehrála vlastní zkušenost s jazyky, studiem lingvistických oborů a přání porozumět procesu učení se jazyka v rámci sociokulturního prostředí příslušné země, stejně jako adaptačním procesům, kterými migranti prochází. Zaměřila jsem se tedy na osvojení jazyka migranty v adolescentním věku a věnovala jsem pozornost i tomu, jaký to mohlo mít vliv na utváření osobností jedinců a jejich postojů.

Práci jsem rozdělila na dvě části. V teoretické části se věnuji problematice bilingvismu a jeho typům, specifickým vlastnostem bilingvních mluvčích, možným výhodám a nevýhodám bilingvismu. V následující části popisují procesy akulturace, význam adolescentního věku na utváření identity a bikulturní osobnosti.

Navazující empirická část práce prezentuje data získaná pomocí kvalitativního výzkumu a následné analýzy. Pro lepší pochopení zjištěných závěrů doporučuji nejprve přečíst si stručnou charakteristiku rozhovorů¹ a teprve poté se věnovat interpretaci dat, která má formu kvalitativního srovnání společných znaků sukcesivního bilingvismu, specifík bilingvistů a zvládání akulturačních procesů. Pro tento design práce jsem se rozhodla ve snaze znovu neopakovat již řečené. Z toho důvodu jsem interpretaci přímo propojila s diskusí,

¹ Rozhovory jsou popsány v přílohách č. 2 - 7. Soustředí se zde na příběhy jednotlivých respondentů a na proces učení se novému jazyku, na jejich rodinné zázemí, průběh začleňování do nového sociokulturního prostředí a osobní přijetí imigrace. Pro takový postup jsem se rozhodla z důvodu lepšího pochopení a přiblížení tématu. Rozhovory jako takové totiž byly provedeny v mateřském jazyce respondentů a do příloh uvedeny v autentické podobě, tj. v ruském jazyce.

tj. závěry, které jsem učinila, interpretuji přímo v kontextu či diskusi s teoriemi, jež jsem představila v teoretické části mé práce.

Smyslem této práce je tedy především hlubší pohled na problematiku sukcesivního bilingvismu a případné obtíže spojené s přijetím nového sociokulturního prostředí v adolescentním věku.

2 TEORETICKÁ ČÁST

V této bakalářské práci se budu věnovat problematice sukcesivního bilingvismu u adolescentních migrantů.

V úvodní kapitole teoretické části bakalářské práce proto vymezím pojem bilingvismu, popíšu jeho hlavní typy a specifické rysy bilingvistů spolu s případnými výhodami dvojjazyčnosti.

2.1 Bilingvismus

2.1.1 Vymezení pojmu bilingvismus

V odborné literatuře lze najít velké množství různých definic bilingvismu neboli dvojjazyčnosti - od velice úzkého pojetí, dle něhož člověk musí oba jazyky ovládat na stejné úrovni až po pojetí značně liberální, která tvrdí, že postačující je alespoň na omezené úrovni rozumět dalšímu jazyku. V této části si uvedeme některá z těchto a pokusíme se zvolit definici, která bude nejlépe odpovídat konceptu této práce.

Pojem bilingvismus je latinského původu a jako takový označuje fakt, že člověk ovládá dva různé jazyky na stejné úrovni. Z toho vychází Bloomfield, který definuje bilingvismus jako „...schopnost ovládat dva jazyky na úrovni rodilého mluvčího...“ (Bloomfield, 1933 in Harding-Esch, Riley, 2008, s. 40). Tato definice se však jeví jako velice omezující, a vylučuje tak z definice „bilingvních“ velký počet lidí, jež sice ovládají dva jazyky, avšak nikoliv na úrovni rodilého mluvčího.

Určitý protipól představuje naopak poměrně široká definice Macnamary: „Bilingvní jedinec je ten, který disponuje alespoň minimální kompetencí v jiném než mateřském jazyce v nejméně jedné ze základních jazykových dovedností (porozumění, mluvení, čtení, psaní)“ (Macnamary, 1967 in Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011, s. 27). Pod tuto definici pak lze zařadit skoro každého jedince, který prošel školní docházkou s výukou cizího jazyka, neboť to znamená, že dalšímu jazyku se takový jedinec učil ve škole a alespoň na nějaké úrovni jej ovládá. Takové pojetí bilingvismu však znehodnocuje a omezuje jeho význam na ovládnutí jazyků na jakési „dostatečné“ úrovni.

Proto se jako nejvýstižnější a momentálně zřejmě i nejaktuálnější nabízí definice Grosjeana, který charakterizuje bilingvismus jako „the use of two (or more) languages in one's everyday life and not knowing two or more languages equally well and optimally (as most laypersons think)“ (Grosjean 2002). Grosjeanovo pojetí je zajímavé z toho hlediska, že člověk by měl jazyky, které ovládá, používat na každodenní bázi. Je totiž známo, že máme tendenci jazyk velmi rychle zapomínat, jakmile není upotřeben a naopak - pokud využíván je, nepřetržitě se rozvíjí, mění a mluvčí se rychleji či pomaleji postupně přibližuje „ideálnímu stavu“, tj. jazykové úrovni rodilého mluvčího.

Jedinec, jenž dva či více jazyků ovládá, mívá určité charakteristiky, pomocí kterých lze definovat bilingvistu. Podle Renzo Titone (italský psycholingvista) tak bilingvní osoba:

- má jasné vědomí o své znalosti a užívání dvou jazyků, žije ve dvou či více kulturách nebo se s nimi v nějaké míře identifikuje
- je schopna přemýšlet ve dvou jazycích a programovat svá sdělení podle komunikačních situací
- je schopná produkovat svá sdělení ve dvou jazycích s přijatelnou výslovností a rozumět sdělením v těchto jazycích (Renzo Titone, 1994 in Průcha, 2011).

Na základě těchto charakteristik můžeme říci, že znalost obou jazyků nemusí nutně být na stejné úrovni, nebo přinejmenším nemusí být v různých jazykových dovednostech stejně dobrá. Jak již bylo řečeno, znalost jazyka velmi silně souvisí s mírou jeho používání, a proto zaleží na tom, v jaké oblasti a jak frekventovaně člověk daný jazyk používá. Obvyklý je stav, kdy jeden z jazyků má dominantnější postavení. Právě toto vzájemné postavení obou jazyků zaleží na rozsahu jejich využití. Může se ovšem projevit pouze v určitých oblastech, v nichž má příslušný jedinec více zkušeností s používáním toho či druhého jazyka. Proto nemůžeme vždy a jednoznačně znalosti v jednom jazyce porovnávat s kompetencí v druhém. Harding-Esch a Riley tvrdí, že „nikdo nepoužívá svůj jazyk v celém jeho rozsahu“ (Harding-Esch, Riley, 2008, s. 39) ani monolingvisté, natož bilingvní jedinci. Uvádí příklad právničky, která v zaměstnání užívá výhradně angličtinu, zatímco v domácím prostředí francouzštinu. Její vyjadřování v oblasti právnícké terminologie je tedy mnohem lepší v jazyce anglickém. Z toho můžeme vyvozovat, že oba jazyky „jsou různé nástroje sloužící různým účelům“ (Harding-Esch, Riley, 2008, s. 39) a neměli bychom očekávat znalost jazyků na stejně dobré úrovni ve všech rovinách. Proto se definice, kterou uvádí Grosjean, zřejmě nejvíce přibližuje podstatě a chápání dnešního bilingvismu.

2.1.2 Typologie bilingvismu

Rozdělení bilingvismu je obdobně široké a nejednotné jako definice bilingvismu samotného. Rozlišujeme velký počet mnohdy se navzájem překrývajících typů bilingvismu. Uvedeme si proto příklady těch nejpodstatnějších, které nám následně nejnvýstižněji umožní pospat a interpretovat potřebné informace z nashromážděných dat.

Za nejzákladnější rozdělení bilingvismu lze považovat bilingvismus **individuální** a **společenský**. Individuální bilingvismus můžeme charakterizovat tak, že jedinec nebo skupina jedinců ovládá další jazyk, který není jazykem většinové společnosti. Společenský bilingvismus se objevuje, pokud ve stejné zemi obyvatelé hovoří více než jedním jazykem (Belgie, Kanada, Finsko). To může být spojeno s použitím jednoho z jazyků na oficiální rovině, zatímco „neoficiálním“ jazykem je jazyk jiný. Může docházet i k situacím, kdy v rámci jedné země je více než jeden jazyk oficiálně akceptovatelný a použitelný (Švýcarsko, Indie). Častěji se samozřejmě vyskytuje bilingvismus individuální, jedná se především o případy bilingvních rodin nebo menšin (Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011).

Dále můžeme rozlišovat bilingvismus podle způsobu osvojení jazyka, a to na **přirozený** a **umělý**. Přirozený bilingvismus je rovněž označován jako primární a spočívá v tom, že jedinec si osvojuje druhý jazyk od raného dětství v rámci rodiny, kde každý z rodičů mluví jinou řečí, a tak se dítě postupně učí dalšímu jazyku v přirozeném prostředí. Může se také jednat o rodinu, v níž oba rodiče mluví stejnou řečí, ale majoritní společnost používá jazyk odlišný, který si však dítě časným nástupem do školky rychle a bezprostředně osvojí. Protipólem je umělý neboli školní bilingvismus, pro který je charakteristické osvojení dalšího jazyka ve školním prostředí, kde je poměrně omezena možnost využití jazyka a proces učení už probíhá v umělých podmínkách. Jedinec je nucen se cizí jazyk cílevědomě učit, a aby se stal bilingvní osobou, potřebuje vynaložit značné úsilí, zatímco v přirozených podmínkách si jazyk osvojuje bez námahy (Štefánik, 2000).

Podle věku osvojení dalšího jazyka rozdělujeme bilingvismus na **simultánní** a **sukcesivní**. Za simultánní (souběžný) považujeme bilingvismus, kdy druhý jazyk byl osvojován dítětem od dětství a probíhal již před třetím rokem života (Štefánik, 2000). Sukcesivní neboli následný bilingvismus označuje stav, kdy druhý jazyk byl získán teprve po osvojení prvního jazyka. Z tohoto hlediska lze jej můžeme rozdělit na raný a pozdní sukcesivní bilingvismus.

Pod pojmem raný sukcesivní bilingvismus chápeme osvojení jazyka před „kritickým obdobím“² a v přirozených podmínkách. Například v případě rodin, které tvoří majoritní společnost a jejichž členové doma mluví vlastním jazykem, si děti osvojí jako první mateřský jazyk rodičů, avšak jakmile začnou navštěvovat školky/školy, dokáží se obvykle poměrně rychle a snadno naučit jazyk majoritní společnosti bez ztráty na zvukové nebo jiné podobě původního jazyka. Pozdní sukcesivní bilingvismus souvisí s osvojením cizího jazyka po „kritickém období“ a může se objevit v jakémkoliv věku. Lze jej ještě dělit na adolescentní nebo dospělý bilingvismus, kdy již je menší pravděpodobnost naučení se dalšího jazyka na úrovni odpovídající jazyku mateřskému a rozdíl se může projevat zejména ve výslovnosti a přízvuku. Jako příklad lze uvést rodinu, která se přestihuje do cizí země, kde se děti začnou učit nové řeči. Na osvojení dalšího jazyka a na to, do jaké míry budou schopny přijmout veškeré jazykové dovednosti, bude v takovém případě mít velký vliv jejich věk a analogicky i prostředí, do kterého se dostanou (Harding-Esch, Riley, 2008).

Při osvojení a budování vztahu k cizímu jazyku v pozdním sukcesivním bilingvistu hraje významnou roli subjektivní postoj jedince. Pokud je tento postoj kladný a jedinec se aktivně účastní komunikace a navazuje nové kontakty v rámci majoritní společnosti, je zde větší pravděpodobnost, že si osvojí jazyk rychle, bez obtíží a na velmi dobré úrovni. Mohou však bohužel nastat i situace, které vyústí ve zformování negativního vztahu jedince (dítěte) k jazyku majoritní společnosti: „dítě si připadá odstrkované či přehlížené, nebude se snažit upevňovat vazbu na novou komunitu a jeho motivace bude velmi nízká. Samo omezí příležitosti, při kterých by bylo nuceno komunikovat v novém jazyce“ (Harding-Esch, Riley, s. 92). Subjektivní přístup jedince v sukcesivním bilingvistu má tedy přímý vliv na to, do jaké míry dotyčný jedinec cizí jazyk přijme a zdali se stane bilingvním či nikoliv.

Z hlediska rovnováhy dvou jazyků lze bilingvismus dělit na **vyvážený** a **dominantní**. Vyvážený typ bilingvistu je poměrně řídký jev a vyznačuje se znalostí obou jazyků na vyrovnané úrovni ve všech aspektech a dovednostech. Dominantní typ bilingvistu je rozšířen mnohem více a tímto pojmem označujeme stav, kdy upotřebení jednoho z jazyků převládá nad druhým a pro jedince je bližší a používanější než jazyk druhý. Jak již bylo řečeno, dominance jednoho jazyka nad druhým se může projevat v různých oblastech, zaleží to

² Kritická období jsou dle Lennebergovy hypotézy dvě. První z nich je období do 3 let věku, během něhož by si jedinec měl osvojit první jazyk, aby byl schopen následně komunikovat. Druhé kritické období trvá do 13 let a Lenneberg předpokládá, že do tohoto období je jednotlivec ještě schopen naučit se cizí jazyk na úrovni mateřského, zejména co se týče přízvuku, neboť dochází k dokončení lateralizace jazykové funkce v mozku a zároveň se zvyšuje výskyt jazykového bloku při učení se cizímu jazyku (Lenneberg, 1967 in Štefánek, 2003).

především na zkušenosti jedince s používáním jazyka v jednotlivých sférách svého života (Harding-Esch, Riley, 2008). „Bilinguals usually acquire and use their languages for different purposes, in different domains of life, with different people. Different aspects of life normally require different languages“ (Grosjean 2002).

Bilingvismus můžeme dále rozdělit podle funkce, kterou příslušné jazyky plní v životě bilingvistů. Z tohoto hlediska lze hovořit o **aktivním** (produktivním) bilingvistu, tj. jedinec je schopen všech produktivních jazykových dovedností, tedy hovořit, psát, číst, rozumět slovním i ostatním projevům v dané řeči. Opakem je **pasivní** (receptivní) bilingvismus, o němž mluvíme, pokud jedinec určitému jazyku (tj. jeho psané či mluvené podobě) dokáže pouze porozumět, ale sám není schopen nebo z nějakého důvodu odmítá v tomto jazyce komunikovat. K tomu může docházet např. v rodinách, jejichž členové ke vzájemné komunikaci užívají jiný jazyk než zbytek majoritní společnosti, ale děti se adaptují na jazyk majority a odmítají používat jazyk rodičů, přestože mu i nadále rozumí. Dalším zajímavým druhem bilingvismu je bilingvismus **asymetrický**, který lze částečně zařadit k pasivnímu typu. Projevuje se tak, že jedinec v podstatě zvládá komunikaci v daném jazyce, nedokáže mu však plně porozumět v důsledku toho, že daný jazyk slyšel a učil se výhradně od jedné osoby, a tudíž neumí rozpoznávat rozdíly ve výslovnosti (paralingvistické prvky, melodie, intonace, rychlost) jiných příslušníků daného jazyka (Štefánik, 2000).

Z výše uvedeného a popsaného se budeme nejpodrobněji zabývat bilingvistem z hlediska způsobu osvojení jazyka, tedy s kategoriemi „primární“ či „sekundární“, a zaměříme se na to, jak toto osvojování probíhalo u oslovených respondentů. Dále se soustředíme na bilingvismus v souvislosti s věkem a dobou osvojení druhého jazyka (simultánní/sukcesivní). Budeme věnovat pozornost i otázce, který z jazyků je u jedince dominantní a v jakých aspektech a rovinách jeho života se to projevuje, zda používanější jazyk spadá spíše do většinové nebo menšinové společnosti, jak se výše zmíněné odráží na využití příslušného jazyka a jaká s tím spojená úskalí se objevují. Povšimneme si i toho, v jakém pořadí si jedinec oba jazyky osvojoval a zdali toto pořadí má vliv na jejich znalost a využívání, případně prolínání.

2.1.3 Specifika bilingvistů (z hlediska psycholingvistiky)

V této části se pokusíme vymezit hlavní odlišnosti bilingvistů od monolingvistů a zobrazit, jak se projevují, co může bilingvistům činit potíže a naopak, jaké specifické výhody

jim jejich znalost přináší. Nelze pomíjet existenci určitých odlišností v projevu, v rozložení jazykových kódů, ve způsobu myšlení, vnímání a zpracování jazykových atributů u bilingvistů a monolingvistů. Specifika dvojjazyčně mluvících spočívá kupříkladu v tom, že u nich funguje přepínání jazykových kódů a mají možnost v různých situacích volit mezi jedním nebo druhým jazykem. Další nuance se mohou projevit, pokud u bilingvistů dochází ke smíšení dvou jazyků nebo jejich částečnému prolínání. Už jsme zmiňovali jednu z takových specifik, kdy jeden ze dvou jazyků převládá nad druhým, což závisí na frekvenci používání daného jazyka. V souvislosti s tím se zaměříme na takové pojmy jako code-switching, jazyková interference, inhibice a jazykové výpůjčky.

Například Grosjean je autorem této definice zaštiťující koncept jazykového modu (concept of language mode). „Language mode is the state of activation of the bilingual's languages and language processing mechanisms at a given point in time“ (Grosjean 2002). Na základě výše uvedeného tedy můžeme tvrdit, že bilingvní jedinec v určitých situacích může připustit, aby u něj došlo k míchání nebo prolínání dvou jazyků, a to zejména v takových situacích, kdy mluví s osobou stejně bilingvní jako je on sám, a tudíž je zde reálný předpoklad, že mu dotyčná osoba porozumí. Naopak v případech, kdy dvojjazyčně mluvící osoba komunikuje s člověkem disponujícím znalostmi jen jednoho jazyka, si toto bilingvní mluvčí většinou plně uvědomuje a proto jazykový kód, který v dané komunikaci nepotřebuje, obvykle „deaktivuje“. Dochází tak k takzvanému mechanismu inhibice (Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011), který se projevuje utlumením jednoho jazyka, aby se bilingvista mohl v komunikaci dorozumět s monolingvní osobou. Zdali se jedná o inhibici úplnou či jen částečnou není doposud zcela prozkoumáno, ovšem předpokládá se (Grosjean, 1982), (Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011), že naprostá deaktivace není plně uskutečnitelná.

Language mixing

Podle Grosjeana je jazykové smíšení zastřešujícím termínem pro přepínání kódů a pro jazykové výpůjčky, jež jsou specifickým jevem u bilingvních mluvčích. Uvedeme si však pouze ty nejpodstatnější z nich, jako např. code-switching, jazykové výpůjčky a interferenci, které se mohou projevit jak v gramatické rovině, tak i při takových jazykových dovednostech, jako jsou například mluvení nebo psaní (Grosjean 2002).

Code-switching/ Přepínání kódů

Dalším charakteristickým rysem bilingvistů je přepínání jazykových kódů, jenž se vyznačuje tím, že bilingvní mluvčí dokáže v průběhu rozhovoru se stejně bilingvní osobou přejít z jednoho jazyka do druhého bez výraznějších potíží či narušení jeho mluveného projevu. Při přechodu do druhého jazyka se mění nejen lexikální, ale i fonetická, morfologická a syntaktická složka. O přechodu do druhého kódu můžeme mluvit, pokud dochází k použití slova, sousloví nebo věty z jiného jazyka.

K přepínání mezi kódy může docházet i tehdy, má-li mluvčí pocit, že pomocí druhého jazyka lépe popíše to, co chce vyjádřit nebo vystihne přesněji emoční rozpoložení. Neuvědomělé přecházení do druhého jazyka může být spojeno s únavou a člověk se nechá ovlivnit podvědomím. Často dochází k přepínání kódů i tehdy, jestliže v jazyce promluvy slovo popisující určitý význam neexistuje, nebo nevystihuje přesně podstatu toho, co chce mluvčí sdělit. Dalším příkladem přepínání kódů jsou situace, kdy bilingvní osoba předává jiné bilingvní osobě sdělení, které jí původně bylo řečeno v druhém jazyce a namísto toho, aby daný text přeložila, jej opakuje v původní verzi (Harding-Esch, Riley, 2008). Přepínání mezi kódy může rovněž nastávat tehdy, pokud určitá slova jedinec v druhém jazyce používá častěji a nechce ztrácet čas překladem, protože si je vědom toho, že mu partner bude rozumět. K tomuto dochází naprosto přirozeným způsobem v kontextu promluvy, kdy dané slovo nebo výraz náhle zazní, ač si to sám mluvčí obvykle ani neuvědomuje.

Jazykové výpůjčky (borrowing)

Jazykové výpůjčky se vyznačují tím, že během promluvy v jednom jazyce jedinec použije slovo nebo výraz z jazyka druhého a přizpůsobí jeho použití gramatickým pravidlům původního jazyka, tzn. slovo je modifikováno gramaticky a často i foneticky podle původního jazyka promluvy.

Například: T.: Nevíš, náhodou, jak mu dopadla zkouška?

S.: Nevím, to se mě nekasá! (ruské slovo „касаться“ („týkat se“) použito podle českých gramatických pravidel a výslovnosti).

Výpůjčky tedy můžeme chápat tak, že se jedná o jakési začlenění výrazu z jednoho jazyka do druhého. Jazykové výpůjčky nemusí být vědomé, mluvčí je nezřídka používají

automaticky, obzvláště tehdy, jedná-li se o často používaná slova, jako např. spojky nebo nějaké větné konstrukce (Grosjean, 1982).

Interference

Interference se vyznačuje odchylkou během použití jazyka pod vlivem znalosti jazyka jiného. Tato odchylka se může projevat jak v psaném, tak i mluveném projevu, a to ve všech jazykových rovinách (lexikální, fonologické, syntaktické, sémantické a pragmatické). Interference obvykle neovlivňuje srozumitelnost řečeného, avšak monolingvní posluchači si takové odchylky od normy všimnou. Interferenci můžeme rozdělit na statickou a dynamickou. Statická reflektuje stálou odchylku v jazykovém projevu jedince, která se vytvořila pod vlivem druhého jazyka (např. pod vlivem českého sousloví – „vedoucí skupinou“ použít v ruštině „ведущий группой“, což neodpovídá lexikálním konstrukcím daného jazyka). Dynamická interference se vyznačuje jednorázovými odchylkami, které se neplánovaně mohou vyskytovat v projevu. Jedná se např. o přechnutí nebo atypické použití větné stavby jinak, pod vlivem v tu chvíli deaktivovaného v ten okamžik jazyka. O interferenci můžeme mluvit pouze tehdy, jestliže jedinec používá v daný moment jen jeden jazyk a nachází se v monolingvním kódu, protože během takové promluvy nepoužívá jiné nástroje k míchaní jazyků, jako přepínání nebo výpůjčky (Grosjean, 1982).

2.1.4 Kognitivní teorie v bilingvistice

Existuje několik kognitivních teorií spojených s dvojjazyčností, které se snaží popsat, jak zpracování dvou jazykových kódů probíhá. Níže uvádíme některé z nich.

1. Model oddělených základních jazykových znalostí

Cumminsův model, který vychází z toho, že lidský mozek má jednu omezenou „úložnou kapacitu“ pro zpracování jazykových dovedností a znalostí. Pokud tedy ovládáme pouze jeden jazyk, máme více prostoru pro uložení potřebných informací a ve výsledku i lepší znalost jazyka. Jestliže však hovoříme více jazyky, tak se naše „informační kapacita“ musí rozložit minimálně (zaleží na počtu jazyků) na dvě části a tím pádem se další jazyky budou rozvíjet na úkor znalostí v prvním jazyce. Znalosti se v důsledku toho budou navzájem ovlivňovat a pokud se bude u mluvčího zlepšovat jeden z jazyků, dojde souběžně s tím ke zhoršování znalostí v druhém jazyce (Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011).

Je to jedna z prvních teorií znázorňující obavy z bilingvismu a jeho možných následků. Převážně se jedná o obavy z omezení kognitivních funkcí, které pak mluvčím budou chybět v jiných aspektech života.

2. Teorie prahů

Později, v roce 1976 Cummins přichází s teorií prahů, podle které jazykové schopnosti odpovídají modelu domu se třemi patry. Každé patro odpovídá určité míře jazykových dovedností a podle úrovně jazykových znalostí mluvčího se určuje, zda dvojjazyčnost má prozatímně negativní nebo už naopak pozitivní dopad na kognitivní kompetence jedince. V prvním patře je znalost jazyků doposud nízká, což má negativní vliv na kognitivní funkce jedince. Ve druhém již nastává vyrovnanější postoj obou jazyků a vzájemného ovlivňování a ve třetím dochází k obratu – znalost jazyků je už na vyvážené úrovni a stabilizuje se, což představuje i pozitivní vliv na kognici a kognitivní vývoj jedince (Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011).

Tyto dvě teorie se zaměřují spíše na vývoj kognitivních funkcí u dětí pod vlivem bilingvní výchovy, stejně jako větší část dalších teorií spojených s bilingvismem a bilingvním prostředím. V 80. letech však Grosjean přichází s novým pohledem na bilingvismus jako takový a zejména vývoj bilingvní osoby.

3. Holistický přístup

Grosjean tvrdí: „the bilingual is a unique speaker-hearer who should be studied as such and not always in comparison with the monolingual“ (Grosjean 2002). Poukazuje na to, že bilingvisté používají své jazykové kompetence v různých aspektech svého života. A právě proto, že jen zřídka se používání obou dvou jazyků shoduje ve všech sférách života jedince, nemohou se obě dvě jazykové kompetence rozvíjet stejně a nacházet se na stejné vědomostní úrovni.

Grosjean poukazuje také na to, že proces zapamatování probíhá u monolingvistů i bilingvistů stejně. Musíme si uvědomit, že ukládání dvou jazykových kódů v dlouhodobé sémantické paměti probíhá ve více vrstvách. U bilingvistů tak vznikají dvě jazykové sítě, které jsou sice samostatné, ale zároveň i navzájem propojené. Nezávislost na druhém jazyce

se projevuje v momentech, kdy se bilingvní jedinec dokáže vyjadřovat v jednom jazyce, který používá bez toho, aby do svého projevu začleňoval prvky dalšího jazyka. Naopak příkladem jazykové propojenosti může sloužit kompetence bilingvní osoby zcela snadno přecházet z jednoho jazyka do druhého (code-switching) nebo učinit jazykovou výpůjčku (borrowing), v okamžiku, kdy se to mluvčímu hodí a ví, že mu adresát porozumí. Taková jazyková propojenost se vyznačuje taktéž interferencí druhého jazyka při konverzaci s monolingvní osobou (Grosjean, 1982).

Z toho lze vyvodit, že Grosjean nahlíží na bilingvismus jako na jednotný celek obsahující znalost dvou jazyků a nerozděluje jej na další kategorie. Právě takové pojetí bilingvismu je blízké konceptu této práce a logicky vysvětluje možnost interferencí a důvody, proč dochází k rychlému přepínání kódů nebo míchání jazyků, aniž si to mluvčí nutně uvědomuje.

2.1.5 Výhody bilingvismu

Většina dospělých jedinců uvádí, že jsou rádi, že umí více než jeden jazyk a vnímají to jako obohacující zkušenost. Grosjean uvádí, že bilingvismus jedinci umožňuje lepší poznávání různých lidí a s tím i jejich kultury (Grosjean 2002), čímž jedinec získává možnost širšího náhledu na svět. Stejně tak bilingvismus zvyšuje např. možnost najít si lepší zaměstnání a velké možnosti poskytuje zejména ve sféře obchodu. Bilingvní jedinec se může stát zprostředkovatelem mezi lidmi, kteří znalost příslušných dvou jazyků nesdílí. Především však bilingvismus představuje velký osobní přínos pro jedince a usnadňuje jeho poznávání nových kulturních prostředí.

Výhody dvojjazyčnosti, které uvádí většina autorů, lze členit na následující:

1) Ekonomické výhody

Znalost dvou (či více) jazyků umožňuje lepší uplatnění na trhu práce, navíc jedinec není omezen na pracovní trh jedné země a má vyšší šance najít práci, která mu vyhovuje i v jiném státě.

2) Kulturní výhody

Bilingvní jedinec spolu s jazykem poznává i novou kulturu a způsob myšlení jiných lidí, stává se z něj tak multikulturní osoba, která je víc tolerantní k národnostním odlišnostem (Štefánik) a lépe se vcítuje do uvažování příslušníků daného etnika. Má také lepší přístup k duchovnímu dědictví příslušné kultury prostřednictvím jejího jazyka.

3) Výhody v komunikaci

Znalost dvou jazyků je důležitá pro každodenní komunikaci v rodině (pokud se jedná o bilingvní rodinu, to se týká i širších rodinných vztahů) nebo ve společnosti v rámci jedné země (např.: bilingvní státy). Jedinec má pochopitelně i větší možnosti, jak se dorozumět při cestování do jiných zemí a získává širší prostor pro navazování nových kontaktů.

4) Výhody ve vzdělání

Dvojjazyčný jedinec obvykle lépe rozumí jazykovým pravidlům, mívá lepší jazykové schopnosti a je zvyklý přemýšlet o fungování jazyků, což mu může usnadnit i učení se dalším cizím jazykům. Bilingvista může při vzdělávání využívat vícejazyčné zdroje pro vyhledávání potřebných informací a získávání nových poznatků.

5) Kognitivní výhody

Přestože postoj odborníků není zcela jednoznačný, obzvláště co se týče roviny inteligence a dvojjazyčnosti, většina autorů se shoduje v tom, že bilingvní jedinec je obvykle vybaven lepšími jazykovými kompetencemi, dokáže i lépe o jazyce uvažovat, rozvíjí si tak myšlení a má větší předpoklady k tvůrčí činnosti.

(Štefánik, 2000, Wei, 2003)

Co se týče možných nevýhod bilingvismu, přetrvávají spory o tom (Harding-Esch, Riley, 2008) zdali má bilingvismus spíše negativní či naopak pozitivní vliv na vývoj inteligence a kognitivních funkcí jedince. O těchto otázkách se debatuje zejména v souvislosti s dětským bilingvismem, kde vědci varují před možnými úskalími, ke kterým může dojít, jako například opoždění vývoje řeči nebo neosvojení ani jednoho jazyka na odpovídající úrovni monolingvistů, ale osobně bych souhlasila s tvrzením Grosjeana, že „one never regrets knowing several languages but one can certainly regret not knowing enough“ (Grosjean 2002).

2.2 Kulturní identita

V další teoretické části této práce se budeme věnovat aspektům a prozkoumaným faktorům spojených s migrací lidí do jiných států. Zaměříme se na procesy, které probíhají při střetu s novou kulturou, lidmi, zvyky atp. Popíšeme si procesy socializace a enkulturace, akulturační strategie, kulturní šok a vliv původní kultury na přijetí kultury cizí. Budeme se zabývat i tím, jaké druhy přijetí nové kultury existují a s jakými problémy jedinec může potýkat.

2.2.1 Socializace a enkulturace

Od narození se dítě dostává do kontaktu s lidmi, nejdříve je to úzký kruh jeho rodiny, později, jak roste a postupuje na jiné vývojové stupně, se dostává do širší společnosti lidí prostřednictvím školek a školní docházky, různých kroužků atd. Na každém z těchto vývojových a socializačních úrovní si dítě osvojuje určité vzorky chování, které umožňují kontakt se společností. Jedinec je může transformovat a modifikovat do určité míry, která je akceptovatelná okolím. Takové procesy, kterými jedinec prochází během vývoje a které formují jeho osobnost, jsou konkrétně v tomto případě zejména proces socializace a enkulturace.

Socializace je důležitý proces pro vývoj zdravého jedince, jenž probíhá prostřednictvím nejbližších osob a prostředí, ve kterém vyrůstá. Postupně, jak jedinec roste a komunikuje s okolím, dochází k jeho začleňování do společnosti. Pomocí interakce s lidmi si jedinec osvojuje určité formy a vzorky chování a komunikace, stejně tak i hodnotové a orientační normy dané společností. Tato společenská pravidla postupně přijímá, procvičuje a interiorizuje, což umožňuje začlenění a splynutí se společností. Tímto procesem je důležité projít, aby se jedinec mohl cítit ve společnosti lidí bezpečně a věděl, jak se má zachovat, aby byl přijat. „Cílem procesu socializace je tedy integrovaný jedinec schopný rozumět společnosti, v níž se pohybuje, čerpat z ní, ale být jí zároveň přínosem, obohacovat a rozvíjet ji svou existencí“ (Morgensternová, Šulová, 2007, s. 31).

Proces socializace je podmíněn kulturou, do které se člověk narodí. V procesu vývoje jedinec může přijmout jakékoliv normy a vzorky chování pod vlivem okolí, ve kterém se nachází. V podstatě se může naučit jakémukoliv jazyku a dodržování tradic, ale osvojí a přijme jenom ty, do kterých bude začleněn a k nimž bude veden pečující osobami. To, v jaké kultuře a kulturních hodnotách se člověk pohybuje, má značný vliv na utváření jeho kulturní

identity, kterou „lze chápat jako osobní spojení se skupinou, s níž společně sdílíme určité sociální a kulturní charakteristiky“ (Morgensternová, Šulová, 2007, s. 35).

Z toho je zřejmé, že děti v různých kulturách dostávají naprosto odlišné vychování a jejich hodnotová orientace, náhled na život, komunikační vzorce jednání, chápání mezilidských vztahů a očekávání určitých osobnostních rysů, se můžou velice lišit. Proto je při setkání příslušníků různých kultur důležité uvědomit si možné rozdíly a naučit se pracovat s negativním prostojem, který člověk může pociťovat při takové komunikaci. Proces socializace a enkulturace má vliv nejen na přijetí kultury, ale i na utváření sebepojetí jedince.

2.2.2 Sebepojetí

Sebepojetí se vytváří po celý život a je to v podstatě určitá představa o sobě samém. Vzniká společně se vznikem pojetí vlastního „Já“ a představuje tak základ pro fungování osobností, jejího vývoje a formování – toho, jak sami sebe vnímáme, co považujeme za své silné či slabé stránky atd. Při utváření sebepojetí hrají významnou roli rodiče, užší rodina nebo osoby z nějakého důvodu pro daného jedince významné. Zda se vytvoří pozitivní nebo negativní vnímání sebe sama záleží hodně na kompetentnosti rodičů a jejich připravenosti na rodičovskou roli. Dítě si musí vytvořit bezpečnostní vazbu s pečující osobou, aby se mohlo normálně rozvíjet s pocitem, že jej nic ohrožuje. Rodiče by ho při tom měli směřovat, motivovat a odměňovat za skutky, které jsou přijatelné jak pro společnost, tak i pro osobní vývoj. Tím dítě získává a učí se vzorcům jednáním, které jsou uznávána (Morgensternová, Šulová, 2007).

Sebepojetí jedince se sice rozvíjí a částečně mění po celý život, avšak dvě vývojové etapy, během kterých se utváří osobnost jedince a tím i jeho pojetí sama sebe nejvíce, jsou dětství a puberta. Erikson považoval za nejvíce důležité a rozhodující pro formování identity období adolescence (Erikson, 1996). Byl tedy první, kdo hovoří o významu období adolescence pro formování vlastní identity. "Dospívání popisoval jako konflikt mezi potřebou integrace sebe samého (ego identity) a potřebou vyrovnat se s nejasnými požadavky společnosti tak, aby byl adolescent schopen najít a akceptovat svoje vlastní místo a hodnotu jako člen tohoto společenství" (Macek, 1999, s. 78).

Podle Eriksonové škály se adolescence nachází v pátém stadiu a adolescent má za úkol

vytvořit identitu vlastního já neboli ego-identity (Erikson, 1996). Klíčové období pro formování vlastní identity je v adolescenci, ale to, jak tento proces proběhne a jakým vývojem jedinec projde, bude mít dopad na celý jeho další život. Nesmíme zapomínat, že člověk se vyvíjí kontinuálně a že vývojové fáze, jimiž prošel v minulosti, mají velký vliv na to, jakou identitu bude mít jeho vlastní já, které se v adolescenci už jen dotváří.

V tomto období si jedinec potřebuje odpovědět na zásadní otázky: kdo jsem, co chci, co můžu, jaké mám dovednosti, dokázat sebereflektovat a sebehodnotit, mít vlastní zájmy, kompetence, být schopen samostatnosti, začlenit se do společnosti, přijmout sexuální role, najít si vlastní smysl života. Tyto otázky představují podstatu existence člověka, proto je adolescence klíčovým obdobím pro zformování osobnosti a vytváření vlastní identity. Kvalita vyřešení těchto otázek se pak promítá i do následujících fází osobnostního vývoje. Pozdní adolescence se tak například vyznačuje socializací, jedinec potřebuje získat referenční skupinu, s níž se bude identifikovat a jejímž prostřednictvím se bude nadále rozvíjet a ověřovat své osobní hodnoty, individuální vlastnosti a schopnosti (Erikson, 1996).

Pro toto období je charakteristické vyčlenění se ze závislosti na rodičích a omezení kontaktu a identifikace s rodinou, která byla jako primární zdroj pro vytvoření sebepojetí, její nahrazení vrstevnickou skupinou, se kterou jedinec vytváří propracovanější vztahy, a která mu poskytuje neméně důležité zdroje informace a podněty, díky kterým získává a vytváří představu o sobě samém. Proto se lidé často porovnávají s ostatními jedinci ve svém sociálním prostředí, ať už jsou to spolužáci ve škole, kolegové s práce nebo kruh přátel a známých. Prostřednictvím těchto lidí upravují svou zkušenost, dotváří a modifikují svoji představu o sobě. Dále má na sebepojetí jedince vliv i to, jak na něj/ni nahlíží ostatní lidé, zejména významní jedinci v bližším okolí (např. rodinní příslušníci, přátelé, pedagogové). Skupina těchto lidí může jedinci pomoci dozvědět se o sobě něco nového a v porovnání s jejími názory se na sebe podívat z jiného úhlu pohledu, popř. něco i na sobě samém pozměnit. Kulturní vlivy mají však ještě jedno významné působení na utváření sebepojetí. Jaký si utvoří názor jedinec sám/sama na sebe ve velké míře souvisí s hodnotami a normami kultury, do které patří.

Například Hofstede pracuje se čtyřmi resp. pěti dimenzemi, pomocí kterých lze podat charakteristiky jednotlivých kultur: 1. **mocenského odstupu**, 2. **vyhýbání se nejistotě**, 3. **kategorie individualismus versus kolektivismus**, 4. **kategorie maskulinita versus feminita** a 5. **kategorie dlouhodobé versus krátkodobé orientace** (Hofstede, 2007).

Mocenský odstup se charakterizuje úrovní akceptace faktu, že moc v institucích a organizacích rozmístěna nerovnoměrně, jak to vnímají podřízení a do jaké míry mají úctu před svým nadřízeným. Vyhýbání se nejistotě se projevuje do jisté míry tím, že se společnost snaží vyhnout nejistým a nestabilním životním situacím. Toho může dosáhnout pomocí vytváření pracovních jistot, pevných sociálních norem a pravidel. V zemích s vysokým vyhýbáním se nejistotě lidé preferují řád, větší organizaci, stabilitu a konformitu. Kategorie individualismus versus kolektivismus se liší rozsahem preference vlastních cílů a chápání sebe sama jakožto samostatné jednotky řídící svůj život, či naopak upřednostněním společných hodnot, záměrů a těsnějších vztahů s referenční skupinou. Další kategorií je maskulinita versus feminita, která se orientuje na to, jak se v dané společnosti nahlíží na role mužů a žen a jaké postavení příslušníci obou pohlaví zaujímají. V maskulinních společnostech je větší orientace na role mužů a očekává se od nich větší aktivita, prosazování, výkonnost, vytrvalost, orientace na úspěch a peněžní ohodnocení, kdežto od žen se očekává jemnost, citlivost, plnění tradičních ženských povinností a orientace na zvýšení kvality života. Kultury s dlouhodobou orientací (Rusko, Slovensko) se vyznačují vytrvalostí a schopností vykonávat činnosti aniž by z toho měly rychle výhody. V zemích s krátkodobou (USA) orientací převládá názor, že úsilí by mělo přinést výsledky rychle (Hofstede, Hofstede, 2007).

Právě to, do jaké z těchto kulturních kategorií se dítě narodí, ovlivní jeho budoucí pohled na fungování společnosti, s čímž bude souviset i jeho vnímání a pohled na okolní svět. Pokud se později ocitne ve společnosti, která se v těchto kategoriích výrazněji liší, může dojít až ke kulturnímu šoku.

2.2.3 Kulturní šok

Do jaké míry se projeví a zda se vůbec objeví, záleží na osobnostních rysech (povaze) člověka, věku a délce pobytu v jiné kultuře. Častěji se s tímto jevem jedinec může setkat při dlouhodobém pobytu v cizím prostředí, např. z důvodu lepší pracovní nabídky nebo studijního pobytu nebo migrace lidí do jiného státu. Právě skutečnost, že se jedinec setká s novou kulturou, v určitých aspektech nesrozumitelnou a odlišnou od jeho vlastní kultury, může způsobit kulturní šok. Kulturní šok je „stresová reakce člověka na příchod do nové kultury, výrazně odlišné od té, v níž vyrůstal“ (Hartl, 2004, s. 121). Hartl ve své definici uvádí, že kultury by měly být „výrazně odlišné“, aby ke kulturnímu šoku došlo. V této práci se však pokusíme o analýzu střetu dvou kultur, o kterých nelze přímo říci, že jsou „výrazně

odlišné“, ale přesto je velmi pravděpodobné, že ke kulturnímu šoku u některých jedinců dojít mohlo, což v důsledku mohlo mít negativní vliv na jejich začleňování nebo zpomalit přijetí kultury nové.

V odborné literatuře autoři se shodují, že kulturní šok probíhá v několika fázích a připomíná křivku ve tvaru písmene **W**. Tyto jednotlivé fáze popisují jako předfáze, libánky, kulturní šok, postupné přizpůsobování, adaptace a v případě návratu – šok z návratu. **Předfáze** nastává ještě před odjezdem do cizí země, když se člověk teprve na cestu připravuje. Ve fázi zvané **libánky** probíhá první zkušenost s cizí zemí, kdy člověk obvykle reaguje pozitivně na novou atmosféru a je přístupný novým zkušenostem. Později při bližším seznámení s novou kulturou může dojít ke **kulturnímu šoku**, který je spojen s negativními emocemi vyvolanými cizím prostředím a uvědoměním kulturních rozdílů. Což by následně ve fázi **adaptace** mělo v ideálním případě vést ke zpracování těchto nových poznatků a vjemů a postupnému přijetí nové kultury se všemi jejími klady a zápory (Seelye, 1993 in Morgensternová, Šulová, 2007).

Zdali jedinec při střetu s novou kulturou prožije kulturní šok, záleží na více faktorech: vnějších a vnitřních, délce pobytu, podmínkách, věku, zkušenostech, připravenosti atd. Nicméně u každého jedince během dlouhodobého pobytu v cizím prostředí dochází k procesu, který se v psychologii označuje jako **akulturace**. Brouček uvádí definici akulturace jako „sociální proces, v němž dochází ke kulturním změnám trvalým stykem dvou nebo více kultur. Akulturace zahrnuje jak přebírání jedněch prvků z jiné kultury, tak vylučování jiných nebo jejich přetváření“ (Brouček, 1991 in Průcha, 2010). Z této definice vyplývá, že jedinec, který je vystaven působení dvou kultur zcela jistě jejich působení v nějaké podobě pocítí a bude jím ovlivněn. Proces může probíhat léta a jedinec si jej nemusí být vědom, avšak čím déle se bude nacházet v jiné kultuře, tím větší budou změny zapříčiněné jejím vlivem. Velmi pravděpodobně to ovlivní jeho názory, postoje, hodnoty, normy a vzorce chování. Nejspíš po nějaké době nebude tak kriticky nahlížet na cizí kulturu, jako tomu bylo zpočátku, a některé její aspekty, které mu zpočátku připadaly divné, či nepochopitelné začne považovat za běžné bez toho, že by jim věnoval větší pozornost.

Tím, jak akulturace může probíhat u různých typů jedinců, se zabýval psycholog Berry, který v této souvislosti uvádí čtyři způsoby možného průběhu procesu akulturace a vyznačuje tak strategie **asimilace**, **separace**, **marginalizace** a **integrace**. Jedinec, který si zvolí asimilační strategii, se snaží o co největší splynutí s novou kulturou, a to i za cenu

potlačení prvků své vlastní kulturní sféry, z níž přichází. Tato strategie předpokládá velký zájem o kontakt s majoritní společností, osvojení jejího jazyka, hodnot a norem. Separační typ představuje naprostý opak asimilační strategie a vyznačuje se snahou o zachování kultury vlastní a malým zájmem o kulturu cizí, snahou o izolaci a o minimální interakci s příslušníky hostitelské země. Při marginalizaci dochází k neschopnosti jedince se vydělit ani začlenit do žádné z kultur, takoví jedinci si mohou vyznačovat tendenci se identifikovat s nějakou skupinou podle společných zájmu nebo způsobu života atp. Proto za nejlepší akulturační strategii lze považovat integraci, při níž si jedinec zachovává úctu k hodnotám kultury vlastní, ale zároveň i přijímá a akceptuje důležité normy kultury cizí. Integrovaní jedinci mívají dvojí kulturní identitu (Berry, 1980 in Průcha, 2010).

Musíme uznat, že výběr těchto strategií je vysoce individuální, ale pokud jedinec dokáže neztratit kulturu vlastní a zároveň se neuzavřít před prostředím cizím a pokusí se o propojení dvou kultur, téměř jistě mu to přinese větší nadhled, otevře nové horizonty, přispěje k osobnostnímu růstu a bohatším životním zkušenostem. V tomto kontextu se můžeme setkat s pojmem **bikulturalita**, který je v některých publikacích zaměňován za integrační akulturační strategii (Průcha, 2010).

Bikulturalita je spojena s formováním mezikulturního vnímání, znalostí a návyků nutných pro plné rozvinutí schopnosti oddělit společné/celkové od dílčího ve vlastní i cizí kultuře. Díky tomu můžeme následně také interpretovat projevy cizí kultury, analyzovat a vysvětlovat podstatu a původ stereotypů, plánovat své chování v prostředí cizí kultury a v neposlední řadě i vnímat prožitky a emoce jedinců z daného kulturního okruhu.

V bikulturní kompetenci můžeme rozlišovat následující roviny: **hodnotovou, kognitivní a strategickou** (Maksakova, 2001). Za základní komponenta hodnotové roviny považujeme nutnost uvaření hodnotových potřeb pro lepší sociokulturní orientaci, kdežto základ kognitivní roviny představuje soubor znalostí o vlastní i cizí kultuře, stejně jako obecná znalost kultury a komunikace. Strategická rovina zahrnuje verbální, učební a výzkumnou vrstvu a také schopnost vědomého srovnání získaných znalostí o jednotlivých kulturách. Tímto způsobem bikulturní kompetence funguje jako jeden z ukazatelů zformovanosti bikulturní jazykové osobnosti, což je spojeno s pochopením obrazu světa jiné sociokulturní sféry a s poznáním její smyslové orientace, stejně jako schopností vidět shody a rozdíly mezi oběma kulturami a jejich využitím v praxi (Maksakova, 2001).

2.2.4 Rodina

Rodina hraje zásadní roli při procesech socializace, enkulturace a utváření sebepojetí dítěte. Rodina jakožto primární socializační jednotka často rozhoduje o budoucnosti dítěte, aniž by brala v úvahu jeho názor. To se může projevit např. tehdy, pokud se rodiče rozhodnou přestěhovat z nějakého důvodu do jiné země, vezmou si dítě s sebou a nezajímají se o to, zdali dítě o takové změny vůbec stojí. Další průběh adaptace na novou realitu může probíhat různými způsoby v závislosti na věku dítěte, jeho osobnostních rysech, zájmech, postavení rodičů atd.

Imigrace může způsobit několik rodinných změn v komunikaci mezi jejími členy. V první stadiu imigrace můžeme sledovat tendenci k familizmu (familism), čímž označujeme to, že zájem o rodinu převládá nad osobními zájmy a že individuum je pevnou součástí této rodiny (Smokowski 2008). Pro rodiny, které si prošly procesem imigrace, je takovéto stmelení nezřídka velice důležité pro zvládnutí akulturačního stresu. Později, když dítě vyrůstá a lépe poznává novou kulturu, zvyká se na její prostředí, osvojuje si jazyk, přijímá postupně i hodnoty nové společnosti a podle nich se začíná chovat, což může přivést k akulturační trhlíně (acculturation gaps) mezi ním a rodiči, kteří sdílí hodnoty kultury původní a neuznávají v takové míře styl života kultury cizí. Důsledkem mohou být značné konflikty v rodině, kde se potomek i v dospělosti stále bude cítit pod tlakem a rodiče mu budou pořád předkládat, jak by mělo jeho chování vypadat v souladu s jejich hodnotami a zvyky. Nastává tedy situace, kdy rodiče nejsou schopni pochopit, že život v cizí zemi je ve značné míře jiný a ty názory a normy, které mají ze svého původního prostředí, v novém prostředí neplatí. Paralelně se potomek nechce přizpůsobit požadavkům rodiny, protože už sdílí hodnoty jiné kultury, které jsou pro něj vyhovující. Těmto konfliktům mezi dětmi a rodiči by bylo možno ve velké míře předejít snahou o vytvoření bikulturní rodiny. „Bicultural families displayed significantly lower conflict and demonstrated more commitment, help and support among family members“ (Smokowski 2008).

2.2.5 Osobnost člověka

Průběh akulturačních procesů souvisí ve značné míře s osobnostními vlastnostmi jedince. Bochner uvádí čtyři osobnostní typy, jež vystihují hlavní rysy člověka a hrají významnou roli na přijetí, nepřijetí a celkovém průběhu socializačně-začleňujícího procesu jedince do nové kultury. Tyto typy jsou: asimilační, kontrastní, hraniční a syntézní.

Asimilační typ člověka dokáže relativně brzy odmítnout svoji původní kulturu a nečiní mu velké potíže přijmout kulturu novou. Může dokonce časem zcela ztratit svoji vlastní kulturní identitu. **Kontrastní typ** vnímá velmi citlivě rozdíly mezi kulturou vlastní a cizí, dělá mu velké potíže přijmout hodnoty cizí kultury, proto zastává normy typické pro jeho vlastní kulturu, přiděluje jim větší hodnotu a důležitost. Takovým typům lidí činí značné potíže se do nové kultury začlenit. **Hraniční typ** dokáže považovat obě kultury za obohacující, odnést si z každé kultury to, co se mu líbí a co považuje za přínosné, avšak v krajním případě může ztratit identifikaci s kulturou vlastní, aniž by si utvořil identitu spojenou s cizí společností. **Syntézní typ** člověka lze považovat za ideální typ, protože dokáže obě kultury spojit v jedné osobě, aniž by uvědomoval rozdíly mezi nimi. V dnešní době takového člověka lze označit jako kosmopolitu (Bochner, 1982 in Morgensternová, Šulová, 2007).

Další zajímavý názor na identifikaci člověka pod vlivem cizí kultury uvádí Laurenta, který poukazuje na větší intenzitu identifikace s vlastními kulturními hodnotami pod vlivem zkušenosti s kulturou cizí. V takové situaci člověk dokonce může přehánět a dodržovat pravidla a hodnoty přenesené z vlastní kultury ještě precizněji a důsledněji, nežli by to dělal ve svém původním kulturním prostředí. Prosazuje a povyšuje tak hodnoty vlastní kultury nad hodnoty cizí kultury a nezřídka k tomu bohužel volí i poměrně necitlivý způsob (Laurenta, 1983 in Morgensternová, Šulová, 2007). Takové nepřijetí cizí kultury, může značně bránit a narušovat interkomunikační procesy mezi představiteli jiných kultur. Například, se to může projevat v postojích muslimských mužů vůči Evropankám, které se oblékají a chovají velmi kontrastně v porovnání s jejich hodnotami.

2.2.6 Interkulturní komunikace

Vztahy mezi lidmi z různých zemí bývají doprovázeny různými nedorozuměními spojených buď s neznalostí jazyka, nebo vzorců chování jiné kultury, nedostatečnými zkušenostmi s představiteli jiné kultury nebo osobním nepřijetím nové kultury, spojeným s určitými představami o těchto lidech. Nicméně pokud se jedinec rozhodne delší dobu pobývat v cizí kultuře, měl by se naučit správně vnímat a interpretovat chování, jednání, vyjadřování emocí nebo vztahů mezi lidmi v této kultuře.

Emoce, způsoby jejich prožívání a vyjadřování, hrají důležitou roli v životě lidí. Ačkoliv bylo výzkumy prokázáno, že většina emocí je kulturně univerzální (Ekman, 1955 in Vybíral, 2000), jejich vyjadřování se mezi národy liší. Podle toho můžeme kultury následně rozdělit na **afektivní** a **neutrální** (Trompenaars, 1993 in Morgensternová, Šulová, 2007). S afektivním projevováním emocí se setkáváme ve společnostech, kde není zvykem si emoce nechávat pro sebe, tajit nebo není neslušné je vyjadřovat. Vyznačují se tím, že jedinci bezprostředně projevují své emoce a jejich verbální a neverbální projevy bývají přirozenější, obdobně jako fyzický kontakt a zájem o emoční prožitky ostatních jedinců (např. Italové, Španěle). Zatímco lidé, kteří pochází z kultur s neutrálním vyjadřováním emocí, považuje za nevhodné projevování svých emocí, mají tendenci je více skrývat, za takové národnosti jsou považováni Japonci, Číňane (Morgensternová, Šulová, 2007).

Interkulturní rozdíly se mohou dále projevit i ve vnímání osobního prostoru při kontaktu s lidmi. Příslušníci některých kultur preferují a udržují delší odstup při komunikaci a méně se při tom navzájem dotýkají (Japonci), kdežto v jiných kulturách je tomu naopak (Italové). Dále se rozdíly v komunikaci mezi příslušníky jednotlivých kultur mohou vyskytnout jak v projevu verbálním, (např. pokládání otázek, které jsou v dané kultuře se považovány za nevhodné či osobní) tak i neverbálním (např. přílišná gestikulace může člověku z druhé kultury vadit nebo mu být cizí). Interkulturní rozdíly se mohou dále projevat v délce udržení očního kontaktu, projevech mimiky, ve formě zaujatého postoje nebo dokonce ve způsobu oblékání.

Interpersonální vztahy mohou vznikat z různých důvodů (pracovních, přátelských, partnerských) a pro dobré fungování těchto vztahů je dobré mít na paměti, že faktory jako etnocentrismus, nedorozumění se nebo stereotypy mohou značně ovlivnit průběh a úspěšnost takových vztahů.

Etnocentrismus je jev, který se projevuje v tendenci posuzovat příslušníky jiných kultur skrze kulturu vlastní, připisovat jim hodnoty a normy, které jsou typické pro její kulturu a reprezentovat a vnímat svoji kulturu jako lepší a významnější. To může vést ke sporům, nedorozuměním a občas dokonce přímo i k interkulturnímu konfliktu (Hayesová, 2003).

Další možné problémy při komunikaci vznikají na základě předsudků nebo stereotypů, které negativně ovlivní vnímání jedince a prolínají se do jeho komunikace a jednání s nositelem jiné kultury.

V této části jsem popsala nejdůležitější procesy, které mohou ovlivnit vývoj osobnosti při migraci. Zdůraznila jsem zde význam socializačních a enkulturačních procesů, stejně jako vliv adolescentního věku na formování sebepojetí a identifikace. V souvislosti s tím byly zmíněny i nejdůležitější akulturační procesy (kulturní šok, vliv rodiny a osobnostních rysů).

3 EMPIRICKÁ ČÁST

3.1 Metodologie

3.1.1 Cíl výzkumu

Tato bakalářská práce se zabývá zkoumáním zkušeností jedinců, kteří v adolescentním věku imigrovali do jiného sociokulturního prostředí. Jejím cílem je analyzovat postmigrační procesy těchto mladých lidí ze dvou hledisek. Soustředím se jak na otázku osvojování jazyka, tak na specifika kulturní adaptace a akulturace. Obě tyto fáze jsou zásadní pro zodpovězení otázky o utváření osobností a identity mladého migranta.

V první řadě se ovšem zaměřuji na bilingvismus. Moji respondenti si začali osvojovat další jazyk v přirozeném prostředí cizí země. Prioritou bylo popsat a prozkoumat nejen společné znaky sukcesivního bilingvismu, ale také postihnout specifické prvky spojující bilingvisty, kterými jsou: přepínání kódů, jazykové výpůjčky, interference a nejistota při používání jazyka. Cílem byl i průzkum vztahu respondentů k jejich dvojjazyčné zkušenosti a dovednosti. Pojednávám zde tedy o mladých migrantech jako o lidech, kteří se zprvu částečně sžili s ruskou kulturou, avšak v adolescentním věku byli vystaveni konfrontaci s novými kulturními hodnotami ze strany české společnosti.

3.1.2 Výzkumný problém

Výzkumným problémem je sukcesivní bilingvismus³ a jeho vliv na utváření osobnosti migranta v rámci cizího sociokulturního prostředí.

3.1.3 Výzkumné otázky

Na základě výzkumného cíle a výzkumných problémů byly stanoveny následující otázky:

1. V jakých ohledech vykazuje jazyková kompetence respondentů znaky sukcesivního bilingvismu?
2. Jak se projevují odlišnosti specifické pro bilingvisty při využití jazyků?

³ V této práci je pod pojmem „sukcesivní bilingvismus“ míněn zejména pozdní sukcesivní bilingvismus osvojený v přirozeném prostředí migranty adolescentního věku.

3. Považují respondenti svůj bilingvismus za přínosný?
4. Jak probíhal proces akulturace a integrace do cizí společnosti?
5. Jaký vliv měla změna sociokulturního prostředí na dotváření sebepojetí a identifikace adolescenta?

3.1.4 Metodologie výzkumu

Vzhledem k výše uvedeným cílům mé práce jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu. Výzkumnou technikou pro sběr dat byl polostrukturovaný rozhovor s migranty, kteří přijeli do ČR v adolescentním věku a jejichž mateřským jazykem je ruština. Vybrala jsem si metodu polostrukturovaných rozhovorů, protože nejlépe umožňuje reagovat na odpovědi respondenta, pokládat doplňující a vysvětlující otázky a získat tak nejvíce relevantních informací pro následující analýzu dat. Vzhledem k tomu, že každý příběh respondenta byla naprosto individuální reflexe a jedinečné zkušenosti s imigrací a osvojením jazyka, nebylo možné vytvořit standartní sadu otázek. Proto jsem vytvořila strukturu průběhu rozhovorů, tematické okruhy a otázky k nim. Struktura pro tematický okruh otázek byla vytvořena na základě nastudované literatury. Pořadí otázek v různých rozhovorech se může lišit, avšak sled tematických okruhů zůstával stejný. Výjimkou je pouze první rozhovor.

Tematické oblasti a orientační okruh (seznam) otázek jsou k nahlédnutí v Příloze č.1. Rozhovory v průměru trvaly 90 minut, pouze první byl delší – 120 minut. Prostředí výzkumu bylo třeba přizpůsobit možnostem respondentů. Dva rozhovory proběhly v klidném prostředí domova, čtyři další v kavárnách dle výběru respondenta. Snažili jsme se vždy najít tiché a pohodlné místo, abychom nebyli zbytečně vyrušováni okolními vlivy.

3.1.5 Postup výzkumu

Po studiu literatury a vytvoření konceptu práce jsem oslovila rusky mluvící migranty v ČR, zda by nebyli ochotni mi poskytnout rozhovor. Jednalo se o migranty, kteří přijeli do ČR v adolescentním věku a začali se učit česky. Pro účely této práce jsem se zaměřila na respondenty, kteří jsou již dospělí a schopní lépe reflektovat svou zkušenost z imigrace a osvojení nového jazyka. Vzhledem k tomu, že práce je zaměřena na bilingvismus, jsem se snažila v rámci možností vybrat respondenty, kteří s jazykem a uvažováním o jazycích mají větší zkušenost pod vlivem vysokoškolského studia lingvistických oborů. Všechny rozhovory byly zaznamenány na diktafon a poté přepsány do počítače. Před začátkem rozhovoru byli

respondenti informováni o účelu práce, průběhu rozhovoru a byl získán jejich souhlas s nahráváním. Rozhovory byly realizovány během března a dubna r. 2013.

3.1.6 Výběr zkoumaných osob

Hlavním kritériem pro výběr zkoumaných osob byl rusko-česky bilingvismus, kde mateřským jazykem byla ruština a český jazyk si dotyční začali osvojovat v adolescentním věku. Dalším kritériem bylo, že respondenti musí být do určité míry začlenění do české společnosti a využívat češtinu na každodenní bázi. Významným kritériem byl věk respondentů v době provedení rozhovorů (25 až 30 let), protože se jednalo o sebereflektující zkušenost s imigrací a osvojením jazyka. Vzorek tvořili respondenti, kteří přijeli do ČR v adolescentním věku (11-17 let), žijí zde devět a více let a neplánují návrat do země původu.

Na základě stanovených kritérií jsem kontaktovala osm respondentů. Podařilo se mi uskutečnit se všemi z nich rozhovor, avšak pro analýzu dat jsem eliminovala dva rozhovory z důvodu nedostatečně sebereflektujících odpovědí. Na základě toho jsem se rozhodla analyzovat a použít pro vypracování bakalářské práce šest rozhovorů. Všichni respondenti byli velmi milí, ochotní, odpovídali na otázky s maximální upřímností a uvážlivostí.

3.1.7 Krátký popis výzkumného vzorku

Pro analýzu dat byly použity rozhovory s šesti respondenty, pět z nich byly ženy a jeden muž. Čtyři respondenti jsou původem z Ruska (trvalý pobyt na území ČR), jeden z Ukrajiny (občanství české) a jeden z Moldávie (občanství české). Všichni se však hlásí k ruskému jazyku. Pět respondentů má vystudováno některou z vysokých škol v ČR. Všichni jsou plně integrováni do české společnosti a svou úroveň jazykových dovedností považují za blízkou k úrovni rodilých mluvčích. Češtinu používají na každodenní bázi v zaměstnání a ruštinu v domácím prostředí nebo při kontaktu s rusky hovořícími přáteli. Prahu již považují za svůj domov a nikdo z nich neplánuje návrat do země původu.

Pro zachování anonymity byla jména pozměněna.

1. ***Ella*** - v ČR 13 let, Praha, přijela s rodinou, studuje další vysokou školu, kde se zaměřuje na anglický a ruský jazyk, s češtinou nemá žádný problém, po akulturační zkušenosti s imigrací se považuje za občana Evropy.

2. **Timur** - v ČR 9 let, Praha, přijel sám kvůli studiu na vysoké škole, češtinu ovládá na úrovni rodilého mluvčího, ruský přízvuk nemá, po akulturační zkušenosti s imigrací uvedl, že mu nezáleží na tom, do kterého kulturního okruhu patří.
3. **Irina** - v ČR 11 let, Praha, přijela sama, chtěla zde studovat na vysoké škole, má vystudovanou angličtinu a ruštinu, kompetence v češtině výborné, po akulturační zkušenosti s imigrací uvedla, že by již nikdy nic podobného zažít nechtěla. Má silné pouto s Ruskem.
4. **Raja** - v ČR 16 let, Praha, původně přijela s rodinou, od 17 zde zůstala sama na základě vlastního rozhodnutí, vysokou školu nedokončila, česky už umí lépe než rusky, po akulturační zkušenosti s imigrací uvedla, že se dokáže přizpůsobit a žít kdekoliv.
5. **Nina** - v ČR 14 let, Praha, přijela za matkou, vystudovala angličtinu a ruštinu na vysoké škole, akulturačních procesy nezaznamenala, cílem bylo rychlé začlenění do majoritní společnosti. Přijala české občanství.
6. **Anna** - v ČR 18 let, Praha a Morava, přijela s rodinou, vystudovala vysokou školu s lingvistickým zaměřením (ruština, ukrajinština), po akulturační zkušenosti s imigrací uvedla, že ČR má ráda a je to její domov. Přijala české občanství.

3.1.8 Metoda zpracování dat

Pote, co nahrané rozhovory byly přepsány do programu Microsoft Word, byly vytištěny a dále zpracovány metodou kvalitativní analýzy rozhovorů⁴. Během analýzy dat jsem se zaměřila především na podrobné prozkoumání strategií učení se jazyku, typické znaky sukcesivního bilingvismu u respondentů a uchování mateřského jazyka. Dále jsem analyzovala související akulturační procesy, vnímání imigrace, průběh začlenění do českého sociokulturního prostředí a vliv uvedeného na utváření jejich sebepojetí a formování osobnosti v adolescentním věku.

Na základě analýzy všech dat jsem popsala nejprve jednotlivé příběhy⁵ a zkušenosti respondentů. Při popisu jsem se soustředila na specifické prvky respondenta. Týkalo se to především čtyř klíčových oblastí: jazykové dovednosti respondenta, rodinné zázemí, průběh komunikace v cizím prostředí a osobní vnímání, prožívání imigrace.

⁴ Přepsané rozhovory jsou součástí elektronické verze práce.

⁵ Příběhy jsou uvedeny v přílohách č. 2-7.

Následně na základě těchto příběhů a rozhovorů jsem uvedla společné charakteristiky respondentů a výsledky z analýzy dat se zaměřením na jazykové a sociokulturní komponenty, které jsem zároveň propojila s teoretickou částí práce.

3.2 Výsledky a interpretace

3.2.1 Interpretace dat

V této části se soustředím na prvky, které byly pro respondenty společné a pokusím se je shrnout v širších souvislostech. Zaměřím se zejména na výskyt některých rysů společných pro sukcesivní bilingvismus a na akulturační procesy, jimiž prochází migranti v adolescentním věku a jejich vliv na utváření identifikace. Pokusím se najít odpovědi na položené výzkumné otázky, a to na základě analýzy dat z rozhovorů a ve spojitosti se zjištěními autorů zabývajících se touto problematikou v teoretické části mé práce.

3.2.1.1 Společné znaky sukcesivního bilingvismu

Jazykové dovednosti

Všichni respondenti se shodují v typu bilingvismu, tak jak byl popsán v teoretické části této práce. U všech se bilingvismus jeví jako individuální, sekundární, sukcesivní a dominantní (Štefánik, 2000), (Morgensternová, Šulová, Scholl, 2011), (Harding-Esch, Riley, 2008).

Z výpovědi respondentů je zřejmé, že si všichni, (z velké části i kvůli tomu, že prošli v ČR studiem na vysokých školách (Anna a Nina i studiem na střední škole), osvojili jazyk na velmi dobré úrovni. Proto je můžeme zcela jednoznačně označit za bilingvní osoby, což koresponduje i s tím, co o sobě sami respondenti uvádějí. U všech se vyznačují známky pozdního adolescentního sukcesivního bilingvismu z hlediska věku osvojení (ačkoliv Anna se naučila základy češtiny ještě před „kritickým obdobím“, její opravdové začlenění a osvojení jazyka proběhlo ve věku 14 let), Raja, Timur a Nina (viz. př. č. 3,5,6) mluví česky bez přízvuku a nedopouští se žádných chyb. Skutečnost, že si dokázali češtinu osvojit na takové úrovni po „kritickém období“ zčásti vyvrací Lennebergovou (Lenneberg, 1967 in Štefánik, 2003) hypotézu a zároveň potvrzuje Harding-Esch, Riley (2008) mínění o významné roli subjektivního postoje, protože tito tři respondenti uvedli, že naučit se česky na úrovni rodilého mluvčího pro ně bylo naprosto zásadní. Vzhledem k jejich úspěchu můžeme konstatovat, že v období puberty je člověk stále ještě schopen osvojit si cizí jazyk i po zvukové stránce na úrovni rodilého mluvčího, což odpovídá Whitaker, Bub a Leventerově (Leventer, 1981 in Štefánik, 2003) tvrzení, že není dostatečně potvrzeno, že by docházelo

k neurologickým změnám vedoucím k poklesu schopnosti osvojení jazykových schopností v pubertě. Jako důkaz mohou sloužit i další respondenti (viz. př. č. 2,4,7), kteří uvádí, že přízvuk sice mají, avšak nevýrazný a ne vždy rozeznatelný. Absence přízvuku může sloužit jako jeden ze společných znaků sukcesivního bilingvismu, protože zda svůj původ prozradí či nikoliv záleží více na osobnosti jedince, jeho preferencích a jeho subjektivním postoji vůči cizímu jazyku, než na neurologických změnách ve vývoji mozku v pubertálním věku. (Např. Anna uvedla, že menší pikantnosti ve výslovnosti se nechce ani zbavit, protože se jí líbí, jak to zní. Irina tvrdí, že pokud nechce, aby se přízvuk projevil, postačí jen o něco větší soustředěnost na projev).

Dalším společným znakem sukcesivního bilingvismu u všech respondentů byla jejich shoda v tom, že cca po pěti letech měli znalost jazyka na velmi dobré úrovni, která se od té doby už výrazněji nemění a v průměru tři roky trvalo všem aby se naučili říci co potřebují, porozumět všemu ve školní výuce, aby mohli už bez problémů číst a psát. Připouštějí avšak, že občas se může stát, že narazí na nějakou slovní zásobu, kterou neznají, ale v malé míře, a týká se to obvykle odborné sféry – což je situace, která může nastat i v mateřském jazyce u monolingvních mluvčích. V současnosti všichni popisují své jazykové kompetence jako bezproblémové: za nejlepší považují mluvený projev, schopnost porozumění a čtení. Uvádějí však, že v písemném projevu se mohou dopustit určitých nepřesností, spojených se stylistickou stránkou jazyka (buď použijí hovorovou, nebo ruskou formu), jinak je jejich projev po gramatické stránce správný a uvádí. Toto jsou další společné znaky sukcesivního bilingvismu mých respondentů - naprosto všichni uvedli, že písemný projev považují za nejslabší z jazykových kompetencí. Mluvený projev všichni shodně uvedli jako za svoji nejlepší dovednost v českém jazyce (viz. př. č. 2-7).

Přijímání informací

Další věc, na které se všichni respondenti shodli, byla skutečnost, že v současnosti pro ně není podstatné, v jakém jazyce mají přijímat informace, občas se u nich dokonce ztrácí hranice mezi ruštinou a češtinou a například v případě únavy či častého střídání jazykových kódů se musí občas zamyslet, v jakém jazyce komunikují a mají reagovat. Měli problém jednoznačně odpovědět na otázku, v jakém jazyce by preferovali shlédnout film a teprve po delší úvaze řekli, že asi přeci jen v ruštině, ovšem v závislosti na situaci, filmu atd. Raja, která často sleduje filmy spolu se svým českým manželem, by jako jediná preferovala češtinu.

Při dotazu na četbu knih v češtině/ruštině se odpovědi různily již více. Ella a Nina uvedly jako důvod pro preferenci literatury v češtině fakt, že knihy jsou zde snadněji dostupné a jsou levnější. Jako další důvod Ella překvapivě zmínila, že čte v češtině rychleji než v ruštině. Tomu se naučila cíleně, aby pak rychleji četla literaturu potřebnou ke studiu. Raja čte převážně knihy v češtině, protože k nim má lepší přístup než ke knihám v ruštině. Z větší části má doma české knihy, ale občas si přečte něco v ruštině pro zachování a oživení jazyka. Anna uvedla, že preferuje číst knihy v jazyce originálu, ale jinak jí to bývá celkem lhostejné, a že přečetla velké množství knih rusky i česky. Irina preferuje ruštinu, protože by z přečtení knihy v češtině neměla takový estetický prožitek. Timur uvedl, že také preferuje četbu v ruštině.

Z toho vyplývá, že pro všechny respondenty přijímání informací ve zvukové podobě nečiní problém v žádném z obou jazyků. Nedokáží se ale rozhodnout, ve kterém jazyce by to pro ně bylo snazší, příjemnější a jsou navyklí na oba jazyky víceméně stejně. Myslím si, že to může být spojeno se skutečností, že slyší a komunikují v češtině každodenně, a proto mají složku vnímání auditivních informací v obou jazycích stejně rozvinutou. To však nelze tvrdit o čtení, protože někteří z nich uváděli, že preferují četbu v ruštině. Vizuální složku a návyky spojené s četbou tedy zřejmě nemají natolik rozvinuté v češtině, jako ve svém mateřském jazyce. Někteří z nich však již úspěšně překonali i tuto bariéru.

První dojem z jazyka a vliv ruštiny při osvojení češtiny, komunikační bariéry

Zkušenost s češtinou a první dojem z jazyka nikdo z respondentů neoznačil jako kulturní šok. Uváděli, že čeština jim přišla docela jednoduchá, líbilo se jim, jak zní a melodie jazyka. Nina se snažila napodobovat intonaci a přízvuk, bavilo ji učit ostatní správné výslovnosti, na škole měla češtinu ráda, snažila se jí rychle naučit. Ella řekla, že jazyk pro ni nebyl šokem, protože už znala latinskou abecedu z angličtiny, ale zvuková stránka jazyka se jí zpočátku nelíbila, protože jí trvalo dlouho, než se naučila rozlišovat hranice mezi slovy. Anna neměla vůbec žádný problém rozumět češtině, protože jí připadala podobná ukrajinštině. Timurovi a Irině se jazyk také líbil. Raja si jazyk osvojila nějak bezprostředně a nenásilnou cestou, sama si ani příliš neuvědomovala, že se učí (viz. př. č. 2-7).

Respondenti uvedli, že mateřský jazyk měl dozajista vliv na jejich osvojení a přijetí jazyka českého. Někteří z nich tento vliv hodnotili pozitivně, jiní negativně. Ella a Raja

uvedly, že ruština měla při osvojení českého jazyka spíše negativní vliv, hodně se jim míchala česká a ruská slova, stavba vět a musely se tyto jazyky naučit oddělovat jeden od druhého. Anna řekla, že jí pomohla ukrajinština, protože má s češtinou podobná slova a větné konstrukce. Timur a Nina řekli, že ruština jim pomáhala při osvojení si češtiny. Nina dokonce v situacích, kdy nevěděla nějaké české slovo, se pokusila o počestění slova ruského a občas tak vystihla správný termín. Irina uvedla, že se jí pouze pletla ruská slova do češtiny, ve všem ostatním jí mateřský jazyk spíše pomáhal.

Skoro každý z respondentů uvedl, že narazil na situace, v nichž jejich znalost českého jazyka byla nedostačující. Tyto situace jim obvykle nebyly příliš příjemné. Některé z nich jsem popsala při krátkém popisu jejich zkušenosti s osvojováním jazyka (viz. př. č. 2-7). Zde bych chtěla uvést výčet nejběžnějších situací z minulosti a poté se zaměřit spíše na to, jak respondenti vypovídali o svých pocitech nejistoty při použití českého jazyka.

Z perspektivy minulé zkušenosti respondenti uváděli, že neradi komunikovali po telefonu. Tvrdili, že s takovou komunikací měli negativní zkušenosti, že jim lidé nerozuměli nebo nechtěli porozumět, když slyšeli ruský přízvuk. Nina měla dokonce zkušenost, že její žádosti se vyřizovaly pomaleji, protože rozpoznali ruský přízvuk. Na úřadech, cizinecké policii nebo na univerzitě (pedagogové a spolužáci) často naráželi na problémy v komunikaci, zejména kvůli přízvuku a neschopnosti správně se vyjádřit (Nina, Irina, Ella). Všichni zmínili, že komunikovat s vrstevníky a mladou generací je pro ně snazší než komunikace se starší generací. Neznalost jazyka jim také bránila v poznávání zdejší kultury a mezilidských vztahů. Ella dokonce poznamenala, že teprve po osvojení jazyka začala lidem v ČR rozumět a pochopila lépe jejich mentalitu (viz. př. 2,4,6).

I v současnosti respondenti tvrdí, že v některých situacích se necítí zcela sebejistě a bojí se udělat chybu nebo pociťují mezery ve slovní zásobě. Irina uvedla, že znervózní při komunikaci s výše postaveným člověkem, např. v práci nebo ve škole. Protože chce zapůsobit dobrým dojemem, se soustředí, aby vše řekla správně a použila spisovné výrazy, což vede k nervozitě. Nina a Timur řekli, že pociťují nejistotu v diskusi o tématické, ve které se příliš neorientují, nemají s ní dostatečnou zkušenost, a proto jim chybí slovní zásoba. Ten samý problém ovšem uvádějí i v případě odborné ruštiny. Ella uvedla, že pokud je nucena hovořit o nějakém odborném tématu a používat např. slovní zásobu ze sféry bankovníctví nebo nemovitostí, odvíjí se její schopnost adekvátně reagovat v závislosti na tom, jak dlouho danou lexiku nepoužila. Navíc zmínila, že u odborných témat preferuje osobní komunikaci před telefonickou (cítí se sebejistěji). Raja uvedla, že jí občas činí problémy psaný projev a když

má něco vyjednávat po telefonu, má obavu, že by se mohl projevit přízvuk, což by mohlo negativně ovlivnit komunikační proces a jeho výsledek (viz. př. 5).

Můžeme říci, že znalost jazyka se u všech výše zmíněných respondentů nadále rozvíjí, stále se setkávají s neznámými slovy (slang nebo terminologie) a sami uvádí, že stále je co zlepšovat (v případě všech zejména psaní). Nejmenší jistotu pocítují při telefonické komunikaci, protože tak lidé mají větší možnost rozpoznat přízvuk a protože dotyčného osobně neznají, což může vést k negativním reakcím. Zároveň uznávají, že už i ve svém mateřském jazyce nejsou schopní vést konverzaci na určitá témata a je pro ně už lepší o nich hovořit v češtině, což potvrzuje tvrzení Grosjeana (2002) a Harding-Esch, Riley (2008), že bilingvisté mohou ovládat slovní zásobu z různých oblastí života v jednom jazyce lépe než v druhém.

3.2.1.2 Prvky specifické pro bilingvisty

Přepínání kódu, interference, jazykové výpůjčky

U respondentů se objevily všechny znaky typické pro bilingvní mluvčí a všichni respondenti uvedli, že jim po cca 5 letech už nečinilo problém přecházet z jednoho jazyka do druhého. Dělají to rychle, občas si to ani neuvědomují, a pokud mluví několika jazyky, tak přechází z jednoho jazyka do druhého automaticky (Nina, Irina, Ella uvedly navíc ještě angličtinu). Všichni potvrdili, že občas plynule přejdou z ruštiny do češtiny, pokud je téma hovoru nějak spojeno s českým prostředím a pokud vědí, že jim druhý účastník rozhovoru porozumí. Mohou tedy během rozhovoru se stejně bilingvní osobou používat ve svém mluveném projevu v ruštině výrazy/termíny z českého jazyka, které jsou většinou spojené s reáliemi života v ČR, ale mohou jimi i suplovat ruské výrazy jestliže jim chybí slovní zásoba v ruštině pro vyjádření specifík, s nimiž se setkali až v ČR (např. Ella uvedla, že neví, jak se řekne čajovna ruský, protože je z ruského prostředí nezná. Timur uvedl jako příklad slovo „hospoda“. Nina nevěděla jak vyjádřit ruský pojem „identita“). Jako další důvod pro použití jazykových výpůjček uváděli zapomínání některých ruských slov, a proto použijí česky výraz (např. Raja si nepamatovala, jak se ruský řekne „dřepnout si“ nebo „šunka“. Nina zapoměla na ruský ekvivalent pro slovní spojení „zastávám názor“). Stejně tak respondenti zmiňovali, že se lépe vyjadřují o související odborné terminologii v českém jazyce, protože příslušnou vysokou školu mají vystudovanou v ČR (např. Timur uvedl, že o ekonomice a

financích, respektive bankovních termínech, není příliš dobře schopen komunikovat v ruštině).

Takových výpůjček se respondenti dopouští ve snaze nenarušit mluvený projev a také kvůli jazykové ekonomii. V komunikaci se stejně bilingvní osobou se cítí pohodlněji, protože se nemusí hlídat, přemýšlet, co a jak říci a mají jistotu, že jim bude porozuměno – proto také často použijí lexiku, která je napadne jako první. Uvedli, že v rozhovoru s monolingvní osobou nebo s rodiči, kteří česky neumí, jsou nuceni více přemýšlet o tom, jak se vyjádřit ve svém mateřském jazyce aby se nedopustili zbytečných chyb, a občas jim dělá problémy vzpomenout si na patřičný termín, který by emočně i obsahově vystihoval to, co chtějí vyjádřit.

Ve všech rozhovorech se v různém stupni projeví známky interference. Velké množství se jich objevilo v případě Raji, která mluví převážně už jen česky. (např. „ну вы нас очень разочаровала“ – jste nás velmi rozčarovala; v ruštině by tato forma nebyla použita, ačkoliv slovo jako takové existuje, ale právě proto, že je velice podobné české variantě, dochází k interferenci. Dalším příkladem je „все мое время провождение было с чехами“ – trávení času, v ruštině by to opět bylo vyjádřeno jinak - „čas jsem trávila“). Podobné příklady se u Raji vyskytovaly často a projevovaly se nejen v lexikálním aspektu jazyka, ale i ve větné stavbě. U Timura se také projevila interference, když řekl „один раз распознали, что я русский“ (rozpoznali) ili „у нас был ведущий группой“ (vedoucí skupiny). U Niny můžeme uvést jako příklad: „они держатся русской группы“ (drží se ruské skupiny) nebo „друзья русские не получили классификацию“ (klasifikaci). Ve větných konstrukcích se interference projevovala nejvíce při použití vět s „by“ nebo při stavbě věty jako takové, např. „Некоторые вещи человек пытается выдумать с использованием русского языка и это не всегда правда“ - Některé věci se člověk snaží vymyslet s použitím ruského jazyka a ne vždy je to pravda (interference ve větné stavbě tak i lexikální – pravda). Anna řekla: „первые пол года в гимназии для меня был ужасный шок“ – první půl roku byl hrozný šok (v ruštině se nepoužívá slovní spojení úžasný šok). Interference byla nejčastější u Raji, Anny a Niny, zatímco u Timura, Iriny a Elly byla méně zřejmá.

Respondenti uvedli, že jsou si vždy vědomi toho, že se dopustí jazykové výpůjčky. Vědí kdy a s kým mluví česky nebo rusky, avšak nikdo z nich si během rozhovorů nepovšiml, že občas používají české větné konstrukce nebo formují výrazy podle českých lexikálních pravidel. Z toho lze vyvodit, že mají tyto dva jazyky natolik propojené, že jejich syntaktické a lexikální jednotky používají, aniž by si toho byli vědomi. Více se jím však prolíná čeština do

ruštiny než naopak, na čemž se všichni respondenti shodli. Uvedli, že maximálně mohou v rámci češtiny občas použít slova jako: „да“ (ano - Nina) nebo „oň“ (citoslovce, něco jako z angličtiny přejaté „oops“ - Raja). Všichni ostatní zdůraznili, že ruština se jim do češtiny neplete, možná jenom když jsou hodně unavení.

Můžeme říci, že tato fakta potvrzují teorii Grosjeana (2002), který přišel s konceptem jazykového kódu a z něj vyvozenou Morgensternovou, Šulovou, Scholl (2011) teorií mechanismu inhibice, popsanou v teoretické části.

Jazykové nuance a postoj vůči slangu

Další specifika bilingvních mluvčích je spojena s vnímáním některých jazykových nuancí v obou jazycích. Jedná-li se o bilingvismus sukcesivní, kdy se jedinec zpočátku nemá možnost dostat do většího množství komunikačních situací, může v určitý moment narazit pod vlivem rusko-české interference na nedorozumění a reagovat nestandardně. Moji respondenti uvedli, že s takovými situacemi se setkávali převážně v prvních třech letech svého pobytu v českém prostředí, ale výjimečně k nim dochází i dnes.

S výjimkou Timura, který byl z jazykového hlediska nejlépe připraven na komunikaci v češtině (viz. př. č. 3), se všichni ostatní respondenti setkali s (převážně) humornými situacemi, kdy nepochopili reakci dotyčného. Například Irina si nejprve osvojila hovorovou češtinu od svých kamarádů a následně takto nevědomky komunikovala i v akademickém prostředí s pedagogy, kteří z toho nejevili příliš velké nadšení. Neschopnost včas rozpoznat hovorový jazyk u ní přetrvává dodnes. Jako další příklad Irina uvádí situaci, kdy se nedávno v zaměstnání zeptala své nadřízené, zdali může „jít na cígo“ a nenapadlo ji, že se jedná o neslušnou formu, neboť při komunikaci s kolegyněmi tento slovní obrat běžně používá. Teprve po reakci nadřízené, která reagovala slovy: „Jak si to můžete dovolit?“ Irina pochopila, že se vyjádřila nesprávně a omluvila se. Ella uvedla, že se strašně rozčilila, když někdo z kolegů ve škole použil výrazu „ty krávo“, protože pod vlivem ruštiny to vztáhla na sebe osobně a začala projevovat známky nespokojenosti s tímto oslovením. Stejně tak přestala používat ruské slovo „děvky“ (holky, dívky), protože tento termín by v ČR mohl být pochopen zcela jinak. Anna nepochopila, proč jí chtějí na návštěvě dát „okurky“ (nedopalky v ruštině) a lekla se, že se dostala do divného prostředí.

Za jistou jazykovou nuanci v případě Anny lze ještě označit fakt, že střední školu navštěvovala na Moravě a její mluvený projev tak nesl prvky hanáckého nářečí. Po nástupu na vysokou školu v Praze jí pedagogové naznačovali, že by se měla hanáckého nářečí a intonace zbavit.

Z toho můžeme vyvodit, že při osvojení jazyka se téměř každý dostal do situace, kdy nevěděl jak reagovat a pod vlivem svého mateřského jazyka pochopil řečené nesprávně. Vzhledem k tomu, že při učení se cizímu jazyku se řídíme především tím, co slyšíme ve svém okolí, může dojít k situaci, kdy jedinec začne používat jazyk s pocitem, že jej již ovládá a neuvědomuje si, že zvládá pouze jednu z jazykových rovin. K tomu došlo i v případě Iriny - osvojila si hovorovou češtinu a nevěděla zpočátku, jak jinak se vyjadřovat v komunikaci s lidmi, s nimiž přišla do styku. Totéž platí i v případě Anny, která se naučila nejprve moravský dialekt češtiny a neuměla oddělit hanáckou výslovnost od pražské. S obdobnými potížemi se může setkat každý cizinec, který se učí novému jazyku. Pokud se tento proces navíc odehrává v přirozeném prostředí, může dojít k výše uvedenému a jedinec reflektuje pouze takové jazykové prvky, jež slyší a vnímá kolem sebe. Proto je pro naučení se a další používání jazyka podstatné, do jakého okolí se jedinec dostane a s kým komunikuje. Domnívám se, že na mé respondenty měla z tohoto hlediska velmi pozitivní vliv skutečnost, že se setkali s akademickou češtinou na vysokých školách. S tím patrně souvisí i jejich nechuť k používání slangu, se kterým se v akademickém prostředí zřejmě ve větší míře nesetkali. Velkou část jejich známých a přátel navíc představují vysokoškolsky vzdělání lidé používající spíše spisovnější češtinu. Respondenti uváděli, že slang se snaží používat velice omezeně a jen v určitých situacích. Většinou z nich nečiní problém použít slovní spojení „ty vole“, ale pokud šlo o méně frekventované výrazy, jako např. „kilo“ či „bůra“, uváděli, že se použití těchto slov vyhýbají. Záleží pochopitelně i na společnosti lidí, ve které se momentálně pohybují - v zaměstnání používají spisovnější jazyk než při komunikaci s přáteli. Nicméně Nina a Raja uvedly, že pro ně použití slovíček jako „prdel“, „ty vole“ je v češtině snazší nežli v ruštině. V ruštině je nepoužívají, neboť jsou pro ni netypické a působí dle jejich názoru nevhodně. Pravděpodobně zde má vliv i fakt, že nemají ruské přátele a komunikují od 14-16 let převážně jen s českými vrstevníky.

V uvedených případech se tedy jedná o opětovný projev dominance (Harding-Esch, Riley, 2008), (Grosjean, 2002) jednoho jazyka nad druhým. Nehledě na to, že jedinci češtinu ovládají na výborné úrovni, mohou se ocitnout v situacích, ve kterých nebudou schopni správně a adekvátně reagovat z důvodu neznalosti určité lingvistické specifiky.

3.2.1.3 Přínos bilingvismu

Výhody bilingvismu, myšlení a mateřský jazyk

Respondenti na otázku, zdali považují znalost dvou jazyků za přínosnou, jednoznačně odpovídali kladně. Uváděli, že je nezbytné komunikovat česky, pokud žijí v české společnosti a chtějí zde zůstat. Zdůrazňovali také, že znalost ruštiny nebo angličtiny považují za výhodu, která jim otevírá nové možnosti a nabízí větší škálu pracovních příležitostí. Irina dokonce uvedla, že s ruským jazykem byla spojena veškerá zaměstnání, která v ČR vykonávala. Navíc jí znalost češtiny pomohla porozumět dalším slovanským jazykům, jako jsou ukrajinština, slovenština, chorvatština, srbština. Ráda by se v budoucnu naučila nějaký jihoslovanský jazyk a dnes používá na pracovišti z převážné části ruštinu. Anna uvedla, že jí znalost dvou jazyků pomohla k získání vysokoškolského titulu, při hledání zaměstnání a poznávání kultury. Ella, Raja a Timur zmínili, že v zaměstnání ve velké míře používají jazyky, které ovládají a že jim jazyk pomohl pro lepší pochopení kultury. Považují česky jazyk za velkou součást své osobnosti. Ella a Raja jej dokonce začleňují do sebeidentifikace, protože uvedly, že si nemohou představit, že by tento jazyk někdy zmizel z jejich životů (viz. př. č. 2,5).

Pro zachování a oživení si mateřského jazyka většina z nich čte knihy, sledují televizní vysílání a filmy, ale především komunikuje se svými příbuznými, bližší rodinou a ruskými mluvícími přáteli a známými. Nejomezenější přístup k ruštině má Raja, která ruský hovoří pouze s příbuznými přes Skype a ruské přátele v ČR nemá. Je třeba připomenout, že při uchování ruského jazyka v případě Elly, Niny a Iriny sehrála velkou úlohu skutečnost, že studovaly ruštinu na vysoké škole a všechny mají dlouholetou praxi ve vyučování ruštiny.

Na otázku v jakém jazyce přemýšlí, odpovídali respondenti nejednoznačně. Anna se vyjádřila, že přemýšlí pouze v ruštině, nechce to měnit a přecházet do češtiny. Raja zase naopak uvedla, že přemýšlí už jen v češtině, a to cca 10 let. Nina nevěděla, jak na tuto otázku odpovědět, protože se nad ní nikdy nezamýšlela, avšak po delší úvaze řekla, že záleží na situaci a také na tom, s kým mluvila naposledy - pokud se jednalo o komunikaci v češtině, pak následně přemýšlí v češtině a naopak. Irina řekla, že po šesti letech pobytu v ČR začala přemýšlet výhradně v češtině. Později však přiznala, že občas přemýšlí i v angličtině nebo v ruštině, a to zejména tehdy, nachází-li se v situacích, kdy je potřeba jeden z těchto jazyků. Totéž o sobě řekla i Ella, která měla zpočátku potíže s odpovědí na tuto otázku. Timur rovněž uvedl, že přemýšlí v češtině nebo v ruštině v závislosti na prostředí a situaci.

Skutečnost, že na výše zmíněnou otázku bylo pro některé z respondentů obtížné najít odpověď, svědčí o tom, že češtinu mají již ve značné míře zažitou a projevuje se jako natolik podstatná součást jejich osobností, že nejsou schopni rozpoznat, zdali přemýšlí v češtině nebo v ruštině. Zajímavé je, že svůj mateřsky jazyk už respondenti v ničem nepovažují za dominantní a nepřevládá nad jazykem majoritní společnosti. Zkušenost s osvojením jednoho jazyka na takové úrovni jim patrně ve velké míře pomohla i s automatizací dalšího jazyka, kterým je v případě Elly, Iriny a Niny angličtina. Zároveň je to další důkaz vysoké propojenosti a prolínání jazyků v mysli jedince, což potvrzuje správnost holistického přístupu Grosjeana (1982).

Jazyk potomků

Všichni respondenti se shodli v názoru, že by ruštinu svému dítěti předat chtěli a budou s ním mluvit rusky. Irina jako jediná z respondentů již má větší dítě - je to dvouletý syn, který začíná hovořit rusky a česky a dokonce rozeznává, že matka s ním komunikuje v jiném jazykovém kódu než otec a dokáže na oba z rodičů reagovat v příslušném jazyce. Irina si však uvědomuje, že čeština, jakožto jazyk majoritní společnosti, bude u dítěte dominantní. Raja se stala matkou v nedávné době a během rozhovoru se vyjádřila, že plánuje na dceru mluvit rusky a byla by ráda, pokud by se rusky naučila.

Respondenti zmínili následující důvody, proč by se jejich děti měly naučit v budoucnu ruštině: získání kompetence v dalším jazyce je užitečné např. při hledání zaměstnání a děti budou také schopny komunikovat se širší rodinou, která zůstala v Rusku. Respondenti se shodli se i v tom, že jejich dítě určitě se bude muset od útlého věku naučit česky, protože žijí v českém sociokulturním prostředí a je zcela zásadní, aby dítě ovládlo češtinu na úrovni rodilého mluvčího.

Výše uvedené důvody zcela odpovídají všem kategoriím výhod, které byly přiblíženy a popsány v teoretické části v pracích Šteránika (2000) a Weina (2003).

3.2.1.4 Procesy akulturace

Zázemí rodiny vs. samostatnost

Ella, Anna a Raja přijely do České Republiky s rodinou a bylo rozhodnutím rodičů se

sem přestěhovat. Nina přijela za matkou, která zde již 7 let žila. Timur a Irina si zvolili Prahu sami a přijeli studovat na vysokou školu se záměrem v ČR zůstat i po jejím ukončení (viz. př. 2-7).

Respondenti, kteří zde žili/žijí s dalšími rodinnými příslušníky, uvedli, že imigrace měla na jejich rodiny stmelující efekt. Nutnost vyrovnání se s cizím a neznámým prostředím, neznalost jazyka, komunikačních a společenských pravidel a reálií – to vše napomohlo sblížení jednotlivých členů rodin. Zřejmě proto se ani u jedné z respondentek neprojevyly známky pubescentní rebelie vůči rodičům. Podle Smokowski (2008) to jsou typické znaky familismu, kdy má jedinec velký zájem o rodinu, a to paradoxně právě v adolescentním věku, kdy je naopak typické vzdalování se jí. Rodina se pro uvedené respondentky stala útočištěm, kde měly jistotu, že jejich problémy a pocity budou pochopeny. Zde také mohly konfrontovat hodnoty cizí kultury se svou vlastní a na základě toho tyto dvě kultury modifikovat podle své potřeby. Toto zjištění zcela koreluje s definicí Broučka (Brouček, 1991 in Průcha, 2010) o akulturačních procesech a vlivu nové kultury. Například Nina uvedla, že uvítala možnost vybrat si ze dvou kultur to, co jí více vyhovuje. Také Ella a Raja později uznaly, že česká kultura a jazyk se staly velkou součástí jejich osobností, kdežto Anna toto uvádí pouze v kontextu jazyka. Ella, Anna i Nina se shodly i v tom, že v rodině vždycky najdou morální podporu. Jediný generačně-akulturační konflikt s rodiči se týká faktu, že některé z respondentek nespíchají se zakládáním své vlastní rodiny, uzavíráním manželství nebo mateřstvím. Smokowski (2008) o tom ve svém výzkumu hovoří jako o akulturační trhlině. Zároveň uvádí, že nejlepším řešením v takových případech by zřejmě byl pokus o vytvoření biculturní rodiny, která by uznávala hodnoty a normy obou sociokulturních prostředí.

Respondenti, kteří do ČR přijeli s rodinou, také shodně potvrzují, že rodičům pomáhali v jazykových situacích, kdy rodiče nedokázali nalézt potřebný český výraz, styděli se za svůj projev, nebyli schopni napsat oficiální dokument nebo potřebovali někam zatelefonovat. Takové využití jazykových kompetencí svých dětí (respondentů) se projevuje dodnes, avšak v menší míře. Tito respondenti také uvedli, že v rámci rodiny mluví výhradně rusky (v případě Anny občas ukrajinsky při komunikaci s otcem), ale projevuje se u nich česká interference nebo jazykové výpůjčky. Díky tomu, že mají v ČR rodinu, více dodržují ruské tradice a svátky (Anna, Nina, Ella).

Pro Timura a Irinu byla imigrace do ČR (Prahy) jejich vlastním rozhodnutím, a to se projevilo i na připravenosti zde zůstat. Rodiče je v tomto řešení podpořili, přestože sami

zůstali v Rusku. Raja se vzhledem k tomu, že od 17 let žije v ČR sama, rychle začlenila do majoritní společnosti. Tito respondenti se vyznačují tím, že měli tendenci si tady rychleji založit vlastní rodinu a také tím, že se rychleji osamostatnili a dospěli, nežli ti, kteří zde mají rodiče. Timur, Irina a Raja mají v ČR partnery, s nimiž uzavřeli manželství. Zatímco Timur tvoří pár s ruskou mluvící osobou, Irina a Raja žijí v interkulturních manželstvích a mají i děti. Z tohoto hlediska je zajímavý rozdíl mezi Irinou, která nepřijímá českou kulturu za svou a udržuje těsný kontakt s rodiči přes Skype a Rajou, která se do české společnosti téměř zcela asimilovala. Na porovnání specifík v přijetí českého prostředí a souvisejícího dopadu na jejich manželství, potomky a širší rodinu v této práci bohužel nebudu mít prostor a ani to není mým primárním cílem.

Na základě zjištěných informací můžeme usuzovat, že rodina hraje pro jedince velice významnou roli, obzvláště pokud je nucen hledat si své místo v cizím prostředí a projít akulturačními procesy. Stmelující fakt imigrace měl na respondenty v adolescentním věku značný vliv, zejména v případě jejich identifikace s primární rodinou. To se v současné době projevuje v tom, že příliš nespíchají se zakládáním vlastních manželských svazků. Respondenti, kteří přijeli sami, museli čelit adaptačním procesům samostatně a neměli ve svém okolí zpočátku žádnou blízkou osobu, se rozvíjeli velice různě v souladu se svými charakterovými vlastnostmi a pod omezeným vlivem rodičů. Tito respondenti se vyznačují tím, že si relativně brzy našli partnery.

V souladu s teorií Berryho (Berry, 1980 in Průcha, 2010) a na základě poskytnutých odpovědí docházíme k závěru, že většina respondentů (s výjimkou Raji, v jejímž případě lze hovořit o víceméně plné asimilaci), prošla a následně zakotvila v integrační fázi akulturace. V některých případech byla tato fáze v počátečním období interakce s českou kulturou velmi intenzivní a pohybovala se v určitých aspektech téměř na hranici asimilace (Nina, Timur). V případě několika respondentů se však zpočátku projevil i tendence k separaci, a to zejména po sociokulturní stránce (Irina, Ella) (viz. př. č. 2,3,4,5,6).

Komunikace a sociokulturní aspekty

Všichni respondenti uvedli, že mají ruské i české přátele, lišila se pouze frekvence setkávání. U Niny a Raji převažují čeští přátelé a často se s nimi schází, kdežto Ella, Irina, Anna a Timur se častěji vídají se svými ruskými hovořícími přáteli, a to i přesto, že mají širší okruh českých známých (viz. př. č. 2-7). Zřejmě proto poslední tři jmenované jako svoji

referenční skupinu uváděly jednoznačně ruskou, zatímco Raja českou. Nina má více českých přátel, jelikož od počátku svého pobytu v ČR se snažila o osvojení jazyka na nejlepší možné úrovni, k čemuž využívala právě kontakty s česky hovořícími, jež zde navázala.

Respondenti uvedli, že komunikace s Čechy jim velmi pomohla při procesu učení se jazyku a začleňování do společnosti. Díky svým českým přátelům také poznávali kulturu, historii, strategie a normy chování v ČR. Uvedli, že s mladší generací se jim komunikuje snáze, protože používá obdobné lexikální konstrukce a její čeština je pro ně lépe srozumitelná. U starší generace se častěji setkávali s negativní reakcí vůči sobě, z důvodu ruské okupace v r. 1968.

Zjišťujeme tedy, že osvojení jazyka bylo s komunikací u respondentů těsně propojeno. Ti z nich, kteří si jazyk osvojili převážně skrze komunikaci s vrstevníky, vykazují při projevu více hovorových prvků. Velký vliv na kvalitu jazykových kompetencí respondentů mělo i akademické prostředí.

Komunikace ovšem souvisí nejen s jazykovou stránkou, ale i s osvojením kulturních složek, hodnot, norem a vzorců chování v nové společnosti. Respondenti uvedli, že kulturní šok zažili převážně v souvislosti s interkulturní komunikací (nikoliv tedy po stránce jazykové). Překvapil je vzhled lidí (styl oblékání, neupravenost) a některé projevy chování na veřejnosti (hlasité smrkání a oznamování o návštěvě toalety). Většina respondentů uvedla, že už je uvedené odlišnosti nepřekvapují, avšak oni sami se takto nechovají. Zmínili také způsob života v ČR. Češi jsou dle jejich názoru sportovně zaměřeni mnohem více než Rusové a mnozí se orientují na zdravý způsob života. Co se týče povahových vlastností českého národa, překvapila respondenty šetrivost, snadná přizpůsobivost, uzavřenost, tendence bez důvodu si postěžovat. Češi jsou podle nich převážně klidní, zdvořilí, usměvaví, liberální a tolerantní k odlišnostem, respektující soukromí ostatních. Respondentky uváděly v souvislosti s interakcí s českými muži, že je zpočátku překvapilo, že ženy za sebe musí platit, což dle nich funguje i v kontextu partnerského vztahu. Nejexplicitněji toto zmiňovaly Ella, Irina a Raja. V této zkušenosti jmenovaných respondentek se odráží i rozdělení typů společností Hofstedem (2007) na společnosti s výraznější (ruská) a s méně výraznou (česká) maskulinní orientací. Stejně tak je ve výčtu uvedených charakteristik Čechů zachyceno i dělení na společnosti s vyšším stupněm kolektivního myšlení (ruská) a společnosti spíše individualističtějšího charakteru (česká).

Ella, Irina a Anna (viz. př. 2,4,7) popsaly shodně své začlenění do českého prostředí jako dlouhodobý proces, v jehož průběhu se stále setkávaly s reáliemi, které na ně působily negativně. Irina a zčásti i Ella popisují svou zkušenost s adaptací dokonce jako velice bolestivou a těžkou. Dalo by se říci, že na základě osobnostních vlastností a připravenosti k imigraci se u nich v určité míře projevily některé rysy percepční obrany (Morgensternová, Šulová, 2007), což může být spolu s negativními vlivy okolí příčinou jejich pomalejšího a opatrného začleňování. Nina, Timur a Raja (viz. př. 3,5,6) žádnou negativní zkušenost z akulturace na nové prostředí nemají.

3.2.1.5 Utváření identifikace a sebepojetí

Vnímání vlastní bikulturality

V teoretické části práce byl zachycen význam adolescentního věku na formování identity (Erikson, 1996). Všichni respondenti museli v tomto věku také projít akulturačními procesy, a proto se v této části práce zaměříme na dopad těchto procesů na utváření jejich vlastního sebepojetí a identifikace.

Respondenti uvedli, že v ČR prošli procesem akulturace – tj. museli poznat, pochopit a přijmout jiné sociokulturní prostředí. Naučili se porovnávat shodné a odlišné prvky obou kultur a na základě toho vhodně postupovat při kontaktu s českou populací. Uvedli, že jsou schopni správně interpretovat reálie české kultury a vysvětlovat původ stereotypů, neuchylovat se k etnocentrismu, předvídat reakce a emoce lidí a vyhýbat se konfliktním situacím. Z vypovědí respondentů bylo zřejmé, že všichni prošli **strategickým, kognitivním a hodnoticím** bikulturním procesem (Maksakova, 2001). Menší rozdíly se projevily v míře motivace u hodnoticích procesu, což bylo podmíněno okolnostmi, zdali si daný respondent sám imigraci zvolil nebo zda se jednalo o rozhodnutí rodičů. V případě kognitivního a strategického procesu respondenti uváděli, že cca po pěti letech je měli osvojené na úrovni, která jim už nebránila v bezproblémové existenci v českém prostředí, a všem se podařilo obě dvě kultury spojit způsobem, který jim vyhovoval. S výjimkou Elly, která samu sebe považuje za „občana Evropy“, se všichni ke své situaci vyjádřili ve smyslu, že se nachází v mezikulturním prostředí dvou zemí a již se neidentifikují výhradně s jednou kulturou. Přijali pro sebe vlastnosti, hodnoty a normy chování obou kultur, které částečně modifikovali v souladu se svými potřebami a hodnotami. Všichni respondenti také shodně uvádějí, že poznání další kultury je obohatilo, přispělo k získání širšího nadhledu a mělo vliv na

formování jejich osobnosti. Sami sebe pod vlivem imigrace do ČR charakterizují jako: zdvořilejší, loajálnější, trpělivější, klidnější. Stejně tak dle jejich výpovědí pobyt v ČR napomohl k tomu, že se naučili dodržovat určitý řád a pravidla. Nina dokonce zmínila, že z ní díky změně prostředí se stal extrovert, neboť během dospívání v ČR pociťovala větší svobodu, toleranci a úctu k dítěti. Ella uvedla, že v ní zdejší kultura vyvolala zvědavost a touhu poznávat další země a jiné kultury. Timur jako pozitivní faktor zmínil evropské umírněné tempo života oproti hektičtějšímu ruskému. Všichni shodně uvedli, že se zde zbavili stereotypů, jelikož poznali mnoho cizinců. Dle svých vlastních slov si tedy mohou vybírat partnery pro komunikaci podle společných zájmů a nikoliv dle národnosti. Svůj vliv sehrála patrně i skutečnost, že sami respondenti se v ČR setkali se stereotypy a předsudky vůči nim (převážná část zmiňovala narážky na okupaci v r. 1968). Můžeme se domnívat, že právě z tohoto důvodu věnují nyní oni sami zvýšenou pozornost tomu, aby se nechovali obdobně vůči jiným příslušníkům odlišných kultur.

Z analýzy výpovědí a na základě výše zmíněného lze respondenty zařadit podle Bochnerova (Bochner, 1982 in Morgensternová, Šulová, 2007) schématu osobnostních typů přijetí cizí kultury do kontrastního, hraničního a syntézního typu. Syntézním typem osobností je Timur, který mezikulturní rozdíly vůbec nepociťoval, a to ani v počátcích svého pobytu v ČR. Neprožil si žádný kulturní šok, nic ho nepřekvapilo ani neodradilo. Jak sám uvedl, přijal vše naprosto přirozeně a novou kulturu s ničím neporovnával. Hraniční typ osobnosti a s tím související způsob přijetí cizího sociokulturního prostředí se projevil u Niny, Anny, Elly a Raji. První tři jmenované dokázaly obě kultury zkombinovat a přijmout/zachovat si určité rysy z obou kultur. Raja má dle Bochnerovy klasifikace velmi blízko ke krajnímu případu hraničního typu, jelikož nepřijímá ještě zcela kulturu českou (zmínila, že nepatří „ani sem ani tam“), avšak zároveň se již ani neidentifikuje s kulturou vlastní (sama uvedla jako svou referenční skupinu českou, rusky už mluví špatně a s přízvukem, nedodrжуje ruské tradice). Kontrastní typ je zřejmý u Iriny, která sice českou kulturu již v jisté míře přijímá, dosud však velmi citlivě vnímá rozdíly mezi oběma kulturami a stále často naráží na momenty a situace, v nichž reaguje neadekvátně. Jako příklad Irina uvedla, že občas odchází z českého filmu v kině, vyskytují-li se tam nesmyslně přehnané erotické scény (považuje to za ne mravní). Některé výpovědi Iriny také odpovídaly Laurentovu (Laurenta, 1983 in Morgensternová, Šulová, 2007) popisu zintenzivněné identifikace jedince s hodnotami kultury vlastní pod vlivem prožitku kultury cizí. Irina se totiž vyznačovala občas poněkud vyhrocenými reakcemi na otázky, jež se tykaly reality života a kulturních hodnot v ČR. Velice striktně a jednoznačně dala najevo, že „je stoprocentní Ruska“, že se z ní právě v ČR stala „patriotka své země“

(Ruska), uznává ruské morální hodnoty a principy (např. uctivější vztah k rodičům), které chce předat i svému synovi. Přiznala také, že neuznává některé české normy a hodnoty (odlišné vztahy mezi muži a ženami) a nerozumí určitým aspektům mezilidských vztahů v ČR.

Ve výpovědích respondentek se projevovalo, že z vlastní kultury jim chybí především emoční náboj v mezilidské komunikaci, pociťují rozdíly v mentalitě a postojích vůči rodině a tradicím. Uváděly též morální a kulturní principy. Nejvíce se to projevilo u Niny, Elly a Iriny. Podle Tropenaars (Tropenaars, 1993 in Morgensternová, Šulová, 2007) důvodem v rozdílném emočním prožívání mezi lidmi jiných kultur mohou být odlišné způsoby vyjadřování emocí pod vlivem sociokulturní výchovy. Uvádí v této souvislosti afektivní (v našem případě ruské) a neutrální (české) způsoby vyjadřování emocí. Nositelé ruské kultury tedy mohou emoční stránku v rusko-české komunikaci postrádat.

Respondenti bez výjimky uvedli, že ve vlastní zemi by se již necítili pohodlně. Pod vlivem české kultury vnímají citlivěji nezdvořile chování, neutěšené prostředí ruských měst, neuctivost a větší agresivitu lidí, rychlejší tempo života, na které již nejsou zvyklí. Nikdo z respondentů by se do země původu vrátit nechtěl, a to především z důvodů, že již nemají dostatečný přehled o tamějším dění a vývoji, nemají sociální kontakty a necítí se tam dobře. Proto všichni uvedli, že se nachází na pomezí dvou kultur. Popisovali svou situaci ve smyslu, že „nepatří ani sem ani tam“ a nebyli schopni identifikovat se výhradně s jednou kulturou. Patrně to souvisí i s tím, že všichni respondenti do ČR přijeli v adolescentním věku a identifikačními procesy v zemi původu prošli jen částečně, zatímco v následujících letech se jejich identita dotvářela v ČR. Proto v jejich sebepojetí tyto dvě kultury mohou symbioticky existovat a vzájemně se doplňovat. Význam adolescentního věku pro formování identity jsem popsala v teoretické části své práce.

Naprosto všichni respondenti uvedli, že mají rádi Prahu a že ji považují za nádherné město. Pokud někam odjíždí, stýská se jim po Praze (Ella, Anna). Mají rádi český jazyk, ve větší či menší míře akceptují kulturu a vzorce chování české společnosti a jsou rádi, že žijí zde. Dovolují si citovat slova Anny, která charakterizují postoj většiny respondentů: „Česko je pro mě domovem, ale má vlast je Ukrajina.“

4 ZÁVĚR

V předložené bakalářské práci jsem se zabývala tématem sukcesivního bilingvismu a průběhem akulturačních procesů na osobnost adolescentního jedince. Cílem práce byla analýza procesů souvisejících s osvojováním jazyka a formování osobnosti v podmínkách imigrace a začleňování do nového sociokulturního prostředí. V teoretické části byl přiblížen fenomén bilingvismu spolu s jeho specifikami, význam adolescentního věku na utváření identity a akulturační procesy. V praktické části byly prezentovány výsledky kvalitativního výzkumu provedeného mezi rusko-českými bilingvisty.

Za pomoci těchto výsledků bylo zjištěno, že všichni respondenti považují sami sebe za zcela bilingvní a přirovnávají znalost češtiny k úrovni rodilých mluvčích. Po cca pěti letech si osvojili jazyk na úrovni, která nebrání v komunikaci a od té doby se ani výrazněji nemění. Všichni měli od počátku svého pobytu v ČR pozitivní vztah k naučení cizího jazyka, což se odrazilo i v tom, že někteří z respondentů si jazyk dokonce osvojili bez ruského přízvuku. Jejich jazykový kód se nicméně neustále rozšiřuje a občas mohou narazit na neznámou slovní zásobu. Všichni označili mluvený projev za svoji nejlépe rozvinutou jazykovou kompetenci. Za oblast, v níž mají doposud největší rezervy, označili shodně psaní. Zajímavým zjištěním byla i skutečnost, že respondenti již nebyli schopni označit svůj rodný jazyk jako dominantní vůči češtině. U všech respondentů se zároveň projevíly prvky typické pro bilingvisty, a to zejména schopnost přecházet z jednoho jazykového kódu do druhého, rusko-česká interference a sklon k užívání jazykových výpůjček bez narušení plynulosti projevu při komunikaci se stejně bilingvní osobou.

Dále bylo prokázáno, že všichni respondenti považují svůj bilingvismus za velice přínosnou a obohacující zkušenost především z kulturního, komunikačního, kognitivního a ekonomického hlediska. Všichni by rádi předali svůj mateřský jazyk potomkům.

Z výpovědí respondentů vyplynulo, že všichni prošli akulturačními procesy. Průběh této fáze akulturace byl velmi individuální a z velké části byl ovlivněn osobnostními rysy jedince a jeho připraveností na změnu prostředí a ochoty se těmto událostem přizpůsobovat. Prokázalo se, že adolescent je schopen v tomto věku nové sociokulturní prostředí přijmout,

osvojit si jazyk a rychle se naučit akceptovat nová pravidla, aniž by při tom nutně ztratil identifikaci s vlastní kulturou.

Respondenti jsou tedy nositelé biculturních vlastností, nikomu z nich nečiní potíže přijímat a akceptovat pravidla obou kultur. Dokázali najít odpovídající kompromisy a zkombinovat prvky obou kultur.

Na základě provedeného výzkumu jsme dospěli k tomu, že způsob, jakým se jedinec vyrovnává s obtížemi spojenými se začleněním do nového sociokulturního prostředí a osvojováním dalšího jazyka, je ve značné míře ovlivňován individuálními schopnostmi a postoji příslušného jedince. Nepochybně by byl zajímavý i hlubší pohled na vliv a dopad těchto procesů na partnerské vztahy, širší rodinu a potomky respondentů.

5 LITERATURA

ERIKSON, Erik H. *Identičnost: junost' i krizis*. Moskva: Progress, 1996, 344 s. ISBN 5-01-004479-X.

FREJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál, 2000, 256 s. ISBN 80-7178-367-6.

GROSJEAN, F. *Life with Two Languages: an Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press, 1982, 370 s. ISBN 0-674-53092-6.

HARDING-ESCH, E.; RILEY, P. *Bilingvní rodina*. Praha: Portál, 2008, 224 s. ISBN 978-80-7367-358-1.

HARTL, P. *Stručný psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004, 312 s. ISBN 80-7178-803-1.

HAYES, N. *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál, 2003, 166 s. ISBN 80-7178-763-9.

HOFSTEDE, G.; HOFSTEDE, G. J. *Kultury a organizace: software lidské mysli: spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Praha: Linde, 2007, 335 s. ISBN 978-80-86131-70-2.

MACEK, P. Dospívající hraje dvojí roli. *Psychologie dnes*. 1999, č. 11, s. 1 - 3.

MAKSAKOVA, V. I. *Pedagogičeskaja antropologija*. Moskva: Akademija, 2001, 208 s. ISBN 5-7695-0744-6.

MORGENSTERNOVÁ, M.; ŠULOVÁ, L. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, 218 s. ISBN 978-80-246-1361-1.

MORGENSTERNOVÁ, M.; ŠULOVÁ, L.; SCHOLL, L. *Bilingvismus a interkulturní komunikace*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011, 128 s. ISBN 978-80-7357-678-3.

PRŮCHA, J. *Dětská řeč a komunikace: poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada, 2011, 199 s. ISBN 978-80-247-3181-0.

PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie: [sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů]*. Praha: Portál, 2010, 224 s. ISBN 978-80-7367-709-1.

SMOKOWSKI, P.; ROSE, R. Acculturation and Latino Family Processes: How Cultural Involvement, Biculturalism, and Acculturation Gaps Influence Family Dynamics. *Family Relations*, July 2008, vol 57, s. 295-308.

ŠTEFÁNIK, J. *Jeden člověk, dva jazyky: Dvojjazyčnost' u dětí – Predsudky a skutočnosti*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2000, 146 s. ISBN 80-88880-41-6.

ŠTEFÁNIK, J. *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003 294 s. ISBN 80-88880-54-8.

ŠVAŘÍČEK, R.; ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

VYBÍRAL, Z. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000, 263 s. ISBN 80-7178-291-2.

WEI, L. *Dimenzie bilingvizmu*. In Štefánik, J. *Antológia bilingvizmu*. Bratislava: AEP, 2003 294 s. ISBN 80-88880-54-8.

Elektronické zdroje:

GROSJEAN, F. (2002). *Interview on bilingualism*. Veszprem University (Hungary): Questions asked by Judit Navracics. Přístup dne 25. 05. 2013, z <http://www.francoisgrosjean.ch/interview_en.html>.

6 PŘÍLOHY

Příloha č. 1

Otázky polostrukturovaného rozhovoru

Polostrukturovaný rozhovor s dospělými rusko-českými bilingvisty žijícími na území ČR od adolescentního věku.

Před začátkem rozhovorů jsem vždy respondentům řekla, čeho se výzkum bude týkat, z jaké oblasti budu pokládat otázky a uvedla některé příklady dotazů. Po ověření toho, že cíli výzkumu porozuměli a po získání jejich souhlasu jsem rozhovor zaznamenala na diktafon a zaručila anonymitu při použití jejich dat.

Oblasti a okruh otázek

Imigrace:

- vlastní příběh (věk, odkud, důvod, s kým, první dojem, (ne)znalost jazyka)

Jazyk:

- reflexe na proces osvojování českého jazyka (kdy, kde, jak, s kým, proč)
- co se (ne)líbilo během učení, v čem byly problémy a zda přetrvávají
- vliv mateřského jazyka na osvojování češtiny (pomáhal, překážel a v čem)
- zda byl nějakým způsobem jazyk spojen s kulturním šokem
- přepínání kódu, jazykové výpůjčky, interference
- lingvistické nuance, vtipné situace a slang
- v čem neznalost jazyka bránila
- reflexe na znalost češtiny dnes (popis jazykových dovedností, situace nejistoty)
- přijímání informací (v jakém jazyce preferuji)
- v jakém jazyce přemýšlí
- strategie zachování mateřského jazyka
- jazyk potomků
- výhody rusko-českého bilingvismu
- vliv jazykové (ne)zdatnosti na výběr školy

Komunikace:

- průběh komunikace s vrstevníky (kde, jak, reakce, komunikační problémy, vliv na osvojení jazyka)
- průběh komunikace s učiteli (kde, jak, reakce, komunikační problémy, vliv na osvojení jazyka)
- komunikace s majoritní společností

Rodinné zázemí:

- postoj rodičů vůči osvojování jazyka a začleňování do majoritní společnosti
- zda využívá jazykové kompetence respondentů
- jazyk rodiny (jak mluví doma)
- rodinné vztahy

Osobní vnímání, prožívání imigrace:

- osobní postoj vůči imigraci
- akulturační stres (strategie přijetí nového sociokulturního prostředí)
- kulturní šok (v čem se projevil)
- biculturalita
- referenční skupina
- vztah k zemi původu
- postoj vůči sociokulturnímu prostředí majoritní společnosti

Příloha č. 2

Analýza jednotlivých případů na základě rozhovorů

Vzhledem k tomu, že rozhovory byly provedeny v mateřském jazyce respondentů a k práci přiloženy v autentickém znění, rozhodla jsem se popsat specifiku každého respondenta zvlášť, protože z mého hlediska to umožní lepší pochopení práce. Výpovědi jsou tedy reflexí respondentů, skrze kterou ve své podstatě zařazují sebe a své jazykové kompetence do kontextu současného života v bilingválním modu, resp. jazykovém modu.

Ella

Základní údaje

Dnes 30 let, přijela s rodinou, rodiči a mladší sestrou (8 let), když ji bylo 17 let, po obdržení ruské maturity v Moskvě. Rozhodnutí o přestěhování přijali rodiče a děti se na to neptali, Ella byla proti změně prostředí. Nikdo v rodině česky neuměl. Dostala se zde na vysokou školu, se zaměřením na jazyky (angličtina, ruština), s tím bylo spojeno to, že nejdříve mluvila převážně buď anglicky, nebo rusky. Po nastoupení do školy se začala učit česky se soukromou učitelkou, ke které docházela dva - tři krát týdně. Byla vdaná za Čecha po dobu asi tří let, 2006-2008.

Jazyk

Začala se učit češtinu úplně od základu a trvalo jí čtyři měsíce, než začala číst názvy obchodů, po půl roce byla schopna rozeznat 40% z toho, co slyšela říkat lidí na ulici a po devíti měsících začala rozumět a mluvit česky (pochopení jazyka a jeho užití probíhalo současně). S učitelkou se soustředily hlavně na to, aby začala česky rozumět a mluvit, pravopis neprobíraly vůbec (ten se naučila potom sama při ctění knih). K učitelce docházela devět měsíců, jazyk dále zlepšovala pomocí knih a komunikací. Respondentka vypověděla, že se nestyděla za svou základní češtinu, bylo pro ni důležité, aby jí porozuměli, byl to její hlavní cíl.

Učení se jazyku probíhalo v několika etapách: zvykání se na jazyk, pochopení, snaha mluvit, po dvou letech začala číst časopisy v češtině. Měla omezený přístup k české komunitě a tím pádem i k rychlejšímu osvojení jazyka, do té doby než potkala budoucího manžela v roce 2006. Začlenění se a volné používání jazyka proto nastalo až po šesti letech. Ella

uvedla, že po roce manželství se jí jazyk výrazně zlepšil a dostal se na automatickou úroveň použití, kdy už nemusela přemýšlet, co a jak se řekne. Zároveň díky manželovi a lepší jazykové zdatnosti se rozšířil okruh přátel. Od té doby znalost jazyka popisuje jako stabilní, dokud se nachází na území České Republiky.

Vliv mateřského jazyka nepovažovala Ella za nápomocný faktor, spíš naopak, protože se jí oba pletly a dělala chyby ve skloňování, proto si musela tyto dva jazyky naprosto oddělit. V češtině jí nejvíce dělalo problém rozeznat dlouhé a krátké zvuky.

Co se týče jazykových kódů, přechod z ruštiny do češtiny a zpět, nedělá jí to žádný problém, jenom občas, když není nějakou dobu v ČR, se může, že si hned nevzpomene na vhodné slovo, používá interferenci, nebo jazykové výpůjčky v těchto případech. Přiznává, že dokonce používá českou větnou konstrukci s „jestli“ v ruském jazyce. Respondentka též uvádí, že nemůže říct, že její mateřský jazyk stojí na prvním místě, veškeré jazyky, které umí (umí ještě anglicky) jsou na stejné úrovni. I přestože respondentka nemá problémy v použití českého jazyka, uznává, že používá občas ruské větné konstrukce a nezní to úplně česky, a když mluví rychle, může udělat chybu. Za zvláštnost českého jazyka považuje připisování sufixu „-ová“ k příjmením, např. u herců ve filmech.

Její vnímání znalosti a použití jazyka se vyznačuje tím, že respondentka nepřemýšlí nad tím, zda mluví s přízvukem, se správnou intonací nebo zcela dodržuje syntaktická pravidla. Od začátku byla plně rozhodnutá prostě mluvit a nepřemýšlet nad tím jak.

Znalost obou jazyků považuje za přínosné, dělá to z ní lepšího společníka, ví víc o kulturách těchto zemí. Myslí si, že skrz jazyk se naučila rozumět lidem v této zemi a jejich kultuře, což vedlo k rozšíření obzoru. Respondentka uvádí, že je pro ni snazší vyučovat angličtinu, než ruštinu, protože umí lépe vysvětlit gramatická pravidla.

Rodina

Respondentka sdělila, že protože nikoho v ČR ze začátku neznala, rodina pro ni byla bezpečným útočištěm, kde nikdo z nich nevěděl vůbec nic o novém prostředí a proto se jako rodina velice sblížili. To, že se začala učit česky, rodina brala jako investici. První z rodiny se začala učit česky, protože to potřebovala ve škole a kolem dvou, tří let byla jedinou, kdo se mohl česky domluvit a rodiče toho často využívali. Dnes se všichni domluví česky, až na tátu. Znalost jazyka matky lze charakterizovat jako dostačující pro dorozumívání se s okolím,

ovšem se značný přízvukem, používá ve svém projevu hodně ruských konstrukcí a slovíček a pokud potřebuje někam zavolat, tak raději poprosí ji nebo její sestru. Doma mluví rusky, ale všímají se občasného použití českých větných konstrukcí a neopravují to. Sestra mluví česky na úrovni rodilého mluvčího. S rodinou je v těsném kontaktu, často se vídají.

S rodiči vznikají konfliktní situace, které se dají vysvětlit kulturními rozdíly, protože respondentka přijala evropský model partnerských vztahů, který se vyznačuje pozdními manželskými svazky nebo neuzavřením takových po dlouhá léta, zatímco její rodiče takový model vztahů pochopit nemohou. Často ji do manželství tlačili, a to se projevilo hlavně v prvním jejím vztahu, a přestože se s manželem rozvedli, rodiče nepřestali trvat na tom, že se musí vdát. Respondentce ale vyhovuje víc model partnerských vztahů, který je uznáván v Evropě i v ČR v současnosti.

Komunikace

Její první kontakt a setkání s českou komunitou proběhl na univerzitě s jejími kolegy a učiteli. Nejdříve byla komunikace omezena na zjištění základních informací (kde probíhá hodina nebo co bylo za úkol) a do doby než se nenaučila česky na dobré úrovni, neměla české kamarády. Ze začátku její komunikace byla omezena na rusky mluvícího kolegu ze školy a jiné cizince. Prvních šest let komunikovala převážně rusky a její ponoření do české komunity nastalo po sňatku, kdy ji manžel ji seznámil se svou partou. V té době žila mezi Čechy a mluvila jenom česky. Pro začlenění do české komunity potřebovala člověka, který jí pomůže, bude jejím průvodcem, a tím se právě stal její manžel. Bylo pro ni důležité, že i kamarádi projeví zájem, chtěli s ní komunikovat a díky tomuto zájmu se konečně zbavila vnitřního bloku, jak z jazykového hlediska tak i komunikačního. Respondentka uvádí, že dokud nezačala komunikovat s českou společností, nemohla si zde najít své místo, nemohla vnímat krásu města a cítit se pohodlně.

Specifika její komunikace se vyznačují tím, že se snaží zdvořilejší a více se při tom usmívat, zdůvodňuje to tím, že Češi mají rádi, když s nimi někdo takhle komunikuje a jsou pak více ochotni splnit její prosbu. Zkušenost z komunikace v ČR ji naučila, že jde komunikovat s jakýmkoliv cizincem, zbavilo jí to stereotypů ohledně různých národností.

Osobní přijetí, vnímání imigrace

První dojem z ČR bylo rozčarování. Přijela z Moskvy, hlavního města do malého města (první 2 měsíce Tachov). Vše se jí zdálo malé a opuštěné, litovala, že přijela. To, že se

musí učit jazyk, brala jako nezbytnost pro přežití zde, nyní vnímá jazyk jako součást sebe. Dokonce uvedla, že nerozlišuje, v jakém jazyce přijímá informace z vnějšího světa, to se může týkat knih, filmů, časopisů.

Reflektuje, že první dojem ze setkání s českou komunitou byl negativní, protože se její vnímání, toho jak by to mělo probíhat v porovnání s její kulturou a zdejší realitou lišilo. Dává příklad, že když přišla na první hodinu ve škole, nikdo se s nikým neseznamoval, hlavně s ní (brala to příliš osobně), nevěděla, jak se má zachovat a co by to mělo znamenat. Měla pocit, že se jí straní, zdáli se jí chladní, odtažití, měla pocit, že se na ni dívají s nedůvěrou a že na ni dopředu mají utvořený názor, který už nezmění. Trvalo jí nějakou dobu, než pochopila, že Češi jsou docela uzavření, každý má svůj cíl, kterým se řídí.

První rok života v ČR byl nejtěžší a myslela jen na to, jak se vrátit zpátky do Ruska. Dodržovala těsné kontakty s kamarády v Moskvě. Dva roky ji trvalo, než si zvykla na nové prostředí a čtyři roky ji trvalo, než se pouto s Ruskem začalo uvolňovat. Dnes má raději Prahu, když někam odjíždí, stýská se jí po městu, lidech, atmosféře, jazyku, toto plné přijetí českého prostředí přišlo před rokem nebo dvěma.

Při procesu akulturace popisuje, že se musela změnit, naučit se loajálnosti, trpělivosti a být klidnější. Zdůraznila, že v Rusku byla typickým cholerikem: velmi hlučná, energická a aktivní a když přijela sem, pochopila, že taková aktivita místní obyvatele leká, proto musí být klidnější, mluvit potichu, s tím že nikdo se s ní zde nebude bavit úplně otevřeně, nepustí ji do svého soukromí, což jí moc chybělo. Český národ jí přišel rezervovanější, v něčem více rozvážný, dodržující pravidla. Na věci, které se jí nelíbily, se naučila nereagovat nebo reagovat s humorem.

Respondentka přijala evropský styl života, zdůrazňuje, že právě tady se z ní stal dospělý člověk, získala pocit svobody, možnost seberealizace. Naučilo jí to dodržovat pravidla, zákony, disciplinovanost, komunikovat a vyjednávat s lidmi, předpovídat a rozeznávat reakce zdejších lidí, rozumět evropské kultuře. Myslí si, že nejzajímavější roky jejího života se odehráli v ČR a že to mělo vliv na osobní vnímání světa a formování osobnosti. Líbí se jí, že v Praze pocituje vnitřní svobodu, inspirativní atmosféru a že je zde vyspělé volné umění. Asociaci s Ruskem vnímá pouze v tom, že má zatím ještě ruské občanství, jinak ji Ruskem již nic nepojí. Jezdí tam zřídka a po Moskvě se jí nestýská.

Příloha č. 3

Timur

Základní údaje

Dnes 25 let. Do ČR přijel v 16 letech z Moskvy, studovat češtinu začal ve 13-14 letech. V ČR je již devět let, vystudoval zde vysokou školu. Přijel sám, bez rodičů, kteří mu ale přestěhování nabídli a pomohli mu s ním. Je ženatý, jeho žena je původem z Ukrajiny, doma mluví rusky. Pracuje v české společnosti a používá češtinu na každodenní bázi.

Jazyk

Česky jazyk se začal učit už v Rusku, kde docházel do Centra studia českého jazyka a přípravy na české univerzity. Docházel tam od 9. do 11. třídy, a lišilo se to od typické školy tím, že po normálním vyučování měl navíc hodiny českého jazyka, dějepisu a matematiky v českém jazyce. Vyučovali tam učitelé ruského původu, ale dobře ovládající češtinu, proto když sem přijel, neměl žádné problémy v dorozumívání a bez problému prošel přijímacím řízením a dostal se na vysokou školu.

Po třech letech studia českého jazyka respondent ovládal gramatiku, pravopis, měl dostatečnou slovní zásobu, znal matematickou a ekonomickou terminologii, a byl schopen mluvit na určitá témata. Dále jenom pracoval na zlepšení slovní zásoby, kterou získával při kontaktu s českým prostředím, hlavně poslouchal a byl stále zaměřen na jazyk. Chodil hodně do kina a díval se na filmy s českými titulky, které si četl. K rychlejšímu osvojení jazyka mu pomohly přednášky ve škole, už během prvního půl roku rozuměl 75%. Nikdy nepřekládal to, čemu nerozuměl, ale žádal o vysvětlení buď učitele, nebo své kolegy.

Nyní říká, že jediný problém v češtině má s interpunkcí, kterou nikde nevysvětlovali a proto dává čárky podle ruských pravopisných pravidel. Dlouhé, krátké zvuky mu problém nedělají, tvrdé a měkké „i“ mu z 95% pomáhá rozeznávat ruština správně, ale pletla ho v používání některých slovíček a ve větné stavbě. V gramatice zmínil jenom, že si občas plete „mně a mě“. Studium českého jazyka se mu líbilo, jazyk se mu zdál být lehký, rád osvojoval něco nového.

Dnes popisuje znalost českého jazyka skoro jako na úrovni rodilého mluvčího, nemá přízvuk, v práci s tím nemá žádný problém. Jediná oblast, ve které se necítí jistý, je když chce vyprávět v hospodě vtipy a nezní to dobře v překladu do češtiny, ještě občas u doktora když

nedokáže něco vysvětlit, tak to spíš ukáže. Trvalo mu tři, čtyři roky pobytu zde, aby jeho jazykové kompetence byly zdokonaleny a dosáhly této úrovně. V tento okamžik uvádí, že mu jde překlad z ruštiny do češtiny lépe, dělá to synchronně, a vysvětluje to tím, že je pro něj nyní snazší přetvořit „chaos“ (ruština) do „systému“ (čeština), a při překladu z češtiny do ruštiny, vzniká otrocký překlad, který v ruštině zní docela divně.

Pod vlivem českého jazyka respondent uvedl, že má tendenci používat v ruštině větnou konstrukci s „jestli“ aniž by se toho všimnul. Ještě občas zaměňuje ruskou předložku „для“ a řekne „pro“, ale toho si všimne a opraví se. Nemá žádné problémy v češtině jak v mluveném tak i psaném projevu, říká, že v psané ruštině se už necítí tak jistý, protože ztrácí zvyk ve vytváření správných konstrukcí, říká, že určitě to napíše správně, ale už ne tak popisně a literárně hezky.

Rodina

Respondent přijel do ČR sám, sice s tímto nápadem původně přišel jeho táta, který se o možnosti studia v ČR někde dozvěděl. Respondent přijímal rozhodnutí o tom, zda o studiu v zahraničí má zájem samostatně a bez nátlaku ze strany rodičů. ČR s rodinou před tím několikrát navštívil, líbilo se mu tady, jazyk mu přišel vtipný a lehký také skutečnost, že se zde za vysokou školu nemusí platit, se mu zamlouvala.

Rodiče byli rádi, když jejich nabídku přijal, zapsali ho do toho centra a pomáhali finančně při přestěhování sem a po dobu studia, měli velice pozitivní vztah k tomu, že se tady učí a začleňuje do českého prostředí. Když přijíždí sem, tak využívají to, že umí český, uvedl, že nedávno např. organizoval výstavu fotek, které nafotila jeho máma.

Rodiče si všimají, že se u něj v ruštině občas objevují interference a český způsob myšlení, který se projevuje v uměřeném evropském tempu života, mentalitě, které se matce líbí víc, tátovi méně. Žádné konfliktní situace s rodiči nemá a považuje jejich vztah za velice dobrý.

Komunikace

První setkání s českou komunitou proběhlo ve škole s vyučujícími a studenty. Tam byli studenti Češi, ale také rusky mluvící kolegové, respondent si našel přátele jak mezi Rusy tak i Čechy. Popisoval své zařazování do společnosti jako velmi příjemné a hladké, nesetkal se s negativními reakcemi ani ze strany učitelů ani studentů. Velkou součástí studia byla týmová

spolupráce, která při začleňování a seznamování se s českým prostředím pomohla. Při komunikaci s českou komunitou se ani jednou neseťkal s negativním postojem vůči sobě. Čeští kamarádi, které si našel ve škole, mu nepřímo pomohli zlepšit češtinu, tím že si hodně povídali a respondent si všímal různých jazykových nuancí rodilých mluvčích. Uvedl, že mu bylo líto, že ho nikdo neopravoval, uznal by to za přínosné.

V dnešní komunikaci s českou populací má tendenci přesvědčovat je, že jejich názor ohledně korupce nebo znečištění prostředí není zcela správný, rád s nimi na tato témata polemizuje a přesvědčuje své známé o opaku.

Má hodně kamarádů jak Rusů, tak i Čechů, naprosté začlenění do českého prostředí proběhlo prostřednictvím práce. Ve volném čase hraje v ruském amatérském divadle a zmiňuje, že přeci jenom víc komunikuje se svými kamarády ruského původu, prý je to podmíněno společnými zájmy.

Osobní přijetí, vnímání imigrace

Respondent byl připraven ke změně kultury a prostředí, na to v podstatě měl tři roky, během kterých se učil jazyk a dějepis ČR. Jeho filosofie migrace spočívala v tom, že pokud přijíždíš do cizí země, musíš ji vnímat takovou jaká je a přijmout její hodnoty, a pokud žiješ tady, musíš žít podle pravidel a norem této společnosti, nevytvářet diasporu a neuzavírat se do menších komunit. A s touto jeho pozicí bylo spojeno i osvojení jazyka, kde považoval pro sebe za naprosto zásadní se naučit česky bez přízvuku.

S kulturním šokem se tady respondent neseťkal, odůvodnil to tím, že neporovnával a jednoduše přijal to, co bylo tady. Nic ho v ČR nezarazilo, jenom ho překvapilo, že autobusy jezdí podle jízdního řádu. A teprve před rokem si všiml, že mu některé aspekty v mezilidské komunikaci vadí. Zmínil tak například, že Češi neumějí rovnou odmítnout a říci „ne“, když nechtějí nebo nemůžou něco udělat. Druhá věc byla, že Češi se navzájem nemají rádi, nemají úctu ke své národnosti, nejsou na ní patřičně hrdí, nejsou patrioti své země a své kultury a snaží se to svým kamarádům vysvětlovat.

Respondent uvedl, že přestože má identifikaci s Ruskem, nemá rád, když někde v cizině v něm rozpoznají Rusa, nechce být spojován se stereotypem, které cizinci o Rusech mají.

Dvě kultury se u něho harmonicky propojily a cítí se z tohoto hlediska pohodlně. Je více zvyklý na způsob a tempo života v ČR. Respondent ve svých odpovědích vyznačoval, že vnímal migraci pozitivně, věděl, kam jede a proč tam jede, byl připraven, uměl na slušné úrovni jazyk, měl racionální způsob přijetí změny prostředí, snadno přijal nová pravidla a realitu života tady. Do Ruska nejezdí, protože se bojí, že bude povolán do armády, která je pro muže do 27 let povinná.

Příloha č. 4

Irina

Základní údaje

Dnes 27, do ČR přijela ve věku 16 let z Volgogradu. Rozhodnutí se přestěhovat a studovat tady bylo jejím vlastním, rodina byla překvapena, jenom máma ji v tomto rozhodnutí podpořila. Před příjezdem do Prahy pár měsíců chodila na soukromé hodiny češtiny u sebe doma, ale po příjezdu byla šokována, že ničemu nerozumí a byla velice zklamána. Přijela sem v zimě na dvouměsíční intenzivní kurzy českého jazyka. Poté se vrátila do Volgogradu na státní maturitní zkoušky a ten samý rok se dostala zde na vysokou školu, se zaměřením angličtina-ruština. Je vdána za Čecha třetím rokem a mají dvouletého chlapečka. Rodiče a příbuzné má v Rusku. S rodiči nemá možnost se vídat častěji než jednou do roka, ale „každý den“ komunikuje s nimi přes Skype.

Jazyk

Po dvou měsících, kdy zde chodila na kurzy českého jazyka, začala rozumět určitým slovním spojením a slovům, četla názvy obchodů, měla slovníček, kam zapisovala slova, které neznala. Zároveň se seznámila s klukem, který na ni mluvil jenom česky. Toto období charakterizovala slovy: „poslouchala jsem, poslouchala, poslouchala“. První rok byl nejtěžší, protože nebyla schopna tvořit plnovýznamové věty, proto mluvila převážně rusky nebo anglicky. Do češtiny byla schopna přejít ve druhém ročníku, ale s lidmi se kterými mluvila před tím anglicky (kolegy ve škole, kamarády) používala dále angličtinu a nemohla přejít do češtiny, měla jazykovou bariéru. Další její osobitost spočívala v tom, že se naučila jazyk v komunikaci s vrstevníky a proto spíše hovorovou češtinu, kterou pak používala i ve škole a během zkoušek se styděla. Po třetím roce se mohla plynuleji vyjadřovat, i když s přízvukem a chybami. Popisuje, že první čtyři roky se ponořila do českého prostředí, aby se jak řekla „intuitivně a přirozenou cestou“ učila česky. Po pěti letech ji začali říkat, že umí česky dobře a pro ni to byla známka toho, že už opravdu česky umí.

Největší problémy v osvojování češtiny měla s dlouhými a krátkými zvuky. Nerozlišuje a nedodrhuje jejich používání ve slovech a proto má přízvuk, který víc zní jako Moravský nebo Slovenský. Ze začátku se u ní ruština prolínala do češtiny a používala ruské výrazy, teď se to obrátilo a míchá do ruštiny češtinu.

Jako jediná z respondentů uvedla vyloženě negativní zkušenosti, které ji zpomalily v osvojení jazyka. První byla způsobena jejím přítelem, který se smál jejím chybám, a proto přestala zkoušet mluvit česky a přešla do angličtiny. Druhá nepříjemná zkušenost byla ve škole v prvním ročníku, když se velmi snažila a připravila prezentaci v češtině a kantorka ji po nějaké době zastavila a poprosila, aby to raději odvyprávěla rusky.

Dnes znalost češtiny považuje za dobrou, naprosto dostačující pro život zde, přízvuk sice má, ale to je spíš její nedopatření. Pokud ví, že některé výrazy mohou prozradit její původ a ona si to nepřeje, použije jinou slovní zásobu a vyhne se přízvuku. Uznává, že se dopouští chyb a je ráda pokud ji někdo opraví a napoví, jak by se to mělo říct správně. Písemný projev považuje za nejslabší, v porovnání s ostatními jazykovými kompetencemi, píše maily bez diakritiky, protože není si jistá, zda by to napsala správně a nechce se ztrapnit. Stejně tak uvádí, že napsat práci do školy v češtině je pro ni obtížnější, než v ruštině, ale nemá problém to pak odvyprávět. Češtinu má ráda, a uvádí, že díky ní rozumí dalším slovanským jazykům. Čeština pro ni hraje tak významnou roli, že dokonce během rozhovoru si uvědomila, že to byl jeden z hlavních důvodů, proč tady zůstala a proč tady chce žít.

Rodina

Rodiče má v Rusku, skoro každý den komunikují po Skypu, hodně se jim po ní a teď i po vnoučeti stýská. Hlavním důvodem může být to, že je jedináček, a rodiče ji vidí málo, stává se, že se nevidí rok a půl. Na otázku, zda jsou rádi, že ona žije tady, odpověděla, že jim je jedno kde žije, hlavně, aby byla šťastná, měla klidný život, partnera a dítě.

Rodiče v ČR byli, táta jenom jednou, máma několikrát, dokonce tady bydlela 8 měsíců, ale nelíbilo se jí zde a proto se vrátila zpátky. Rodiče často uvažují, že by se sem také přestěhovali, ale spíš jsou to jenom plané úvahy, protože tam mají své rodiče, o které se musí postarat, práci, kariéru a celý jejich život.

Ve své rodině komunikuje s manželem česky, protože on rusky neumí. Na dítě, mají dvouletého syna, mluví ona rusky, manžel česky. Dítě už mluví oběma jazyky. Irina řekla, že by chtěla syna vychovat podle ruských standardů, aby uznával ruské hodnoty a normy. Ideální by podle ní bylo, kdyby její syn nějakou dobu později strávil v Rusku, protože by tam mohl dopilovat ruštinu, uznává, že čeština je v dominantnějším postavení.

Komunikace

Když přijela do Prahy, znala jenom jednu ruskou slečnu, jinak se zcela ponořila do českého prostředí, rychle si našla české kamarády a prostřednictvím nich si osvojovala jazyk. Seznámila se tady s člověkem, díky kterému se do české kultury dostala, začala ji rozumět a cenit, protože ji hodně vysvětloval a vyprávěl o Praze, historii, ukazoval fotky staré Prahy a tím jí nadchnul. Ruské kamarády si tady našla po čtyřech letech.

Irina se na počátku svého pobytu v ČR setkávala s negativními reakcemi na svůj projev na úřadech, zejména na úřadu cizinecké policie, kde pracovníci předstírali, že nerozumí. První dva roky byly z komunikačního hlediska nejtěžší, nerozuměla dorozumívacím strategiím a celé toto období proběhlo ve znamení nepochopení. V ČR komunikovala převážně s lidmi staršími než ona sama, což mělo dle vlastního názoru pozitivní vliv na její osobnostní vývoj. Na základě komunikačních zkušeností z českého prostředí uvedla, že partnera/partnerku pro komunikaci si vybírá podle společných zájmů/témat, nikoliv na základě národnosti. Mezi jejími přáteli je mnoho Čechů i Rusů.

Osobní přijetí, vnímání migrace

Vzhledem k tomu, že imigrace byla dobrovolným rozhodnutím respondentky, byla silně motivována ke zvládnutí případných obtíží.

Kulturní šok zažila nicméně poměrně velký. Dle vlastních slov se setkávala s novými a nezvyklými situacemi celé první tři roky. Jednalo se především o některé záležitosti týkající se mezilidských vztahů, zejména v partnerských vztazích a v oblasti morálních hodnot. Bylo pro ni velkým šokem, když jí její přítel řekl, že by se oba měli podílet na placení účtů v restauraci nebo vstupenek do divadla, kina. Časem si na tento stav zvykla. Další šok pro ni byl liberální postoj k životu, sexu, cenzuře. Jako příklad uvedla české filmy, hudbu, která se věnuje pouze „jednomu“ tématu (hodně erotiky). Respondentka kupříkladu přerušuje i sledování filmu obsahujícího výrazně erotické scény, které dle jejího názoru nejsou na místě. To se vztahuje i na jiné kulturní akce (výstavy) a vede ke sporům s manželem. Je tedy zřejmé, že Irina dosud plně nepřijala českou kulturu ve všech aspektech.

Má velmi ráda Prahu, ráda se po ní prochází a vychutnává si její atmosféru. K obyvatelstvu má však kritický postoj. Zastává názor, že se Češi neumí oblékat a chovat. Patrně se jedná o důsledek složitého akulturačního procesu, kterým si respondentka prošla a během něhož se dostala do mnoha situací, které nedokázala v tehdejší době pochopit, stejně

jako nepřátelský postojem části českého obyvatelstva. Byť se později české realitě v mnohém přizpůsobila, tyto zkušenosti ji utvrdily v názoru, že „lepší“ jsou hodnoty a morální principy, jež přijala v Rusku. První roky života v ČR pro ni byly z hlediska poznávání cizí kultury velmi traumatické a podobnou situaci by si nepřála znovu prožít.

Imigrace jí dle vlastních slov pomohla rychleji dospět, stala se samostatnější a získala nové úhly pohledu na různé otázky spolu s jistým nadhledem. Seznámila se také s novou kulturou, ačkoliv se i nadále jednoznačně identifikuje s Ruskem, ruskou skupinou, národností, tradicemi, morálními hodnotami a principy a po zkušenosti z akulturačního procesu považuje sebe za patriota své země. Na českou realitu si zvykla, smířila se s ní a snaží se vnímat především její pozitivní aspekty.

Příloha č. 5

Raja

Základní údaje

Věk 29 let. Do ČR přijela ve 13 letech z Moskvy spolu s rodiči, kteří zde pracovně pobývali 4 roky, nastoupila do ruské školy při Velvyslanectví Ruska v ČR, kterou v 17 letech úspěšně zakončila získáním maturity. Rodičům však v této době skončil pracovní pobyt a vrátili se do Ruska. Raja se rozhodla v ČR zůstat, prožívala první lásku, měla už vlastní život a zájmy (sport). V 18 letech se provdala za svého českého přítele, po dvou letech se ale rozvedli. V současnosti je podruhé vdaná a před několika měsíci se stala matkou. Manžel je Čech. Vysokou školu navštěvovala rok, poté z finančních důvodů studia zanechat a najít si práci. Raja je od útlého věku výrazně zaměřena na extrémní druhy sportů. Zpočátku to byly skoky na in-line bruslích a jízda na skateboardu, avšak má ráda např. i surfování. V poslední době se věnuje soutěžím ve waveboardingu.

Jazyk

Vzhledem k tomu, že se nacházela v ruské komunitě, navštěvovala ruskou školu, měla ruské přátele, sledovala v ruštině televizní vysílání atd. Česky uměla zpočátku pouze základní fráze a žádné kurzy češtiny neabsolvovala. V cca 14 letech si koupila in-line brusle a začala chodit trénovat na Létnou. Nikdo z jejích ruských přátel o tento sport zájem neměl, a tak se učila jezdit a skákat na bruslích sama. Postupně se sblížila se skupinou české mládeže, která už se in-line bruslení věnovala delší dobu a přijala ji mezi sebe. Respondentka zmínila, že ačkoliv česky vůbec nemluvila, vždy se nějakým způsobem dorozuměli. Učení se jazyku popisovala jako bezproblémový proces, který probíhal přirozenou cestou při komunikaci s těmito obdobně zájmově zaměřenými vrstevníky. Uvedla, že si naprosto zřetelně pamatuje okamžik, kdy se „přepnula“ do češtiny. Došlo k tomu po cca roce a půl, kdy nepoznala, že jedna z jejích kamarádek na ni vlastně mluví česky. V zaměstnání, do něhož nastoupila po předčasně ukončeném studiu na vysoké škole, používala výhradně angličtinu nebo češtinu, která se jí rychle zlepšovala. Po ukončení studia ztratila veškeré kontakty s ruskou komunitou.

Dnes svou znalost češtiny popisuje jako lepší než znalost ruštiny. Ruský přízvuk nemá, pouze lidé ze starší generace prý občas poznají, že není rodilá Češka. Veškeré jazykové dovednosti s výjimkou psaní, kde se dopouští gramatických chyb, má na úrovni rodilého mluvčího. Na otázku, zda jí činí problém přecházet z jednoho jazyka do druhého, odpověděla, že jí dělá problém hovořit rusky, musí se soustředit, ví, že dělá gramatické chyby ve

skloňování, předložkách a míchá tyto jazyky dohromady. Raja si je vědoma toho, že pomalu zapomíná ruštinu, ale neví, jak tuto situaci řešit. V ČR komunikuje rusky velmi ojediněle a pravidelně hovoří rusky pouze s rodinnými příslušníky žijícími v Rusku přes Skype. Při projevu v ruštině se často uchyluje k jazykovým výpůjčkám z češtiny, protože si nedokáže vzpomenout, jak zní dané slovo v ruštině. Zmínila také, že přechod do angličtiny jí neděla takový problém jako do ruštiny. Z jazykového hlediska sama sebe považuje za osobu neostýchavou. Nikdy se nestyděla mluvit a dokázala se domluvit jakkoliv.

Rodina

Rodiče žijí v Rusku. Respondentka pobývá v ČR od 17 let sama. Matka nesouhlasila s tím, aby zde zůstala, otec jí v tomto rozhodnutí podpořil. Rodiče mrzí, že Raja zapomíná ruský jazyk. Do Ruska dříve jezdila i několikrát ročně, avšak frekvence návštěv se postupně snižovala a naposledy tam byla před cca dvěma lety. V Rusku se jí nelíbí, necítí se tam dobře.

Konflikty pramenící z různého vnímání a postojů k životu měla pouze se sestrou, která měla dříve děti a dlouho nedokázala pochopit, proč Raja a její partner spolu po osmiletém manželství děti dosud nemají. Raja se jí snažila vysvětlit, že chtějí cestovat, užívat si života, věnovat se sportu a po dítěti zatím netouží. Bohužel však sestře nebyla schopna vysvětlit svůj „evropský“ názor na rodinu a způsob života.

Na dceru plánuje mluvit rusky, avšak nebude jí předávat ruské tradice, protože sama žádné nedodrží. S rodinou manžela má velmi dobré vztahy, i když zpočátku se manžel bál reakce rodičů (zejména otce-antikomunisty) na ruský původ jeho partnerky.

Komunikace

První rozsáhlejší komunikace s Čechy se odehrála na Letné, kde se dostala do skupiny vrstevníků se stejnými zájmy. Komunikace probíhala v pozitivním duchu: byla rychle přijata do „party“ a bez větších problémů se do této skupiny začlenila. Brzy začala spolu s novými přáteli navštěvovat i různé sportovní akce. Raja popisovala tuto zkušenost jako velmi příjemnou a zajímavou. Cítila se ve společnosti svých českých přátel dobře a přirozenou cestou se skrze komunikaci s nimi naučila i češtině.

Od doby ukončení střední školy komunikuje převážně pouze s majoritní společností. Její čeští kamarádi jí už ani nepovažují za Rusku. Raja se domnívá, že toto začlenění do společnosti u ní proběhlo především díky sportům, které jí bavily a toužila se jim věnovat na

profesionální úrovni. Vzhledem k tomu, že nikdo z ruských vrstevníků o tyto sporty zájem neměl, se tak respondentka ocitla ve zcela českém prostředí. Uvedla, že toto je i jedním z důvodů, proč momentálně nemá žádné ruské kamarády - na prvním místě byl sport a veškerý volný čas trávila na trénincích a soutěžích, kde komunikace probíhala výhradně v češtině a s českými kamarády. Svůj vliv nepochybně sehrálo i manželství s českým partnerem, do kterého vstoupila již po roce svého pobytu v ČR.

Osobní přijetí a vnímání imigrace

Raja považuje své rozhodnutí zůstat v ČR za správné. Hodnotí jej s odstupem času velmi pozitivně, má ráda zemi i její obyvatele. Je velmi ráda, že v ČR získala možnost věnovat se uvedeným sportům. Sport je pro ní osobně důležitější než jakákoliv kultura. Je přesvědčena, že imigrace z ní udělala lepšího člověka a neví, jak by se vyvíjel její život, pokud by zůstala v Rusku. Již před odjezdem z Ruska ve 13 letech se u ní začala silně projevovat puberta, která se odrazila v záškoláctví, špatném prospěchu, konfliktech se spolužáky atd. Po příjezdu do ČR se tento stav výrazně zlepšil a orientace na sport v tom evidentně sehrála rozhodující roli.

Na dotaz ohledně kulturního šoku odpověděla, že v komunikaci a jazyce jí nic nepřekvapilo, avšak když začala žít v rodině svého prvního manžela, zarazilo ji, že nádobí se nemyje pod tekoucí vodou. Uvedla, že Češi jí přišli lakomí a muži méně galantní. Vypíchla, že v Rusku je běžné, že muž zaplatí, kdežto v ČR se částka dělí mezi oba partnery. Zároveň uvedla, že se už neidentifikuje s Rusy, považuje je za nestydaté a vlezlé. K tomuto názoru však zřejmě došla na základě vlastní zkušenosti s ruskými turisty, se kterými se setkala v době, kdy pracovala jako číšnice a recepční. Dle vlastních slov se s Rusy neshoduje v mentalitě ani v chování.

Na otázku ohledně bikulturality odpověděla, že má pocit, že se nachází mezi dvěma kulturami, necítí, že by patřila úplně jak sem tak i do Ruska. Má tendenci, když slyší, že se někdo vyjadřuje negativně o Rusech nebo Čechách je bránit, ale sama sebe nezačleňuje plně do žádné z těchto kultur. Avšak na otázku o referenční skupině odpověděla, že se identifikuje s Čechy. Řekla, že tady už příliš dlouho žije a přijala zvyky a normy této společnosti.

Z toho, co řekla, bych mohla vyvodit, že sebe víc identifikuje s českými standarty života, všechno přijala a přizpůsobila se, ale protože se odpovědi v něčem křížili asi si to ještě zcela neuvědomuje a něco jí brání se zříct ruského původu úplně. Domnívám se, že to je

právě jazyk, co ji pojí s Ruskem a kterým se ještě dokáže domluvit a tím pádem i komunikovat s příbuznými, které tam má.

Příloha č. 6

Nina

Základní údaje

Dnes 27 let, do ČR přijela ve věku 13 let k matce, která zde již 7 let žila. Nina vyrůstala v Moldávii, nicméně jejím mateřským jazykem je ruština a identifikuje se s ruskou národností. Měsíc po příjezdu do ČR nastoupila do české soukromé základní školy, kde studovala rok. Následně studovala na gymnáziu a zároveň složila maturitní zkoušky na ruské škole. V 17 letech se dostala na vysokou školu. Vlastní rodinu zatím nezaložila, avšak má českého přítele. Má dlouholetou praxi ve vyučování jazyků.

Jazyk

První zkušenost s jazykem byla měsíc před nástupem do školy, docházela na soukromé hodiny, poslouchala nahrávky a opakovala si texty. Později chodila do školy a v tomto prostředí se učila česky přirozenou cestou, měla ráda hodiny češtiny a rychle si osvojila gramatiku. Prvních několik měsíců na hodinách převážně jen poslouchala a doma opisovala látku ze sešitů spolužáků a četla si učebnice. Ke konci školního roku byla schopna na hodinách rozumět cca 70% z toho, co bylo probíráno, v komunikaci se spolužáky cca 90%. Po dvou letech již neměla žádné problémy s jazykem, bez problémů jej používala a dokonce se začala učit další jazyk. Na vysoké škole až do třetího ročníku narážela na nedostatečnou jazykovou kompetenci pro pochopení odborných předmětů (psychologie, pedagogika). Nina považuje svoji jazykovou zdatnost v češtině za odpovídající úrovni rodilého mluvčího a nemá žádný ruský přízvuk. Svůj mluvený projev považuje za nejlépe rozvinutou jazykovou dovednost, v písemném projevu se může dopustit drobných stylistických prohřešků (vlivem hovorové češtiny), ale gramatické chyby nedělá. Zmínila, že ne ve všech odborných oblastech je schopna všemu porozumět, ale toto platí stejně tak i pro ruštinu. Bylo pro ni důležité osvojit si český jazyk bez přízvuku, aby nikdo nepoznal, že je cizinka.

Rodina

V současnosti žije s celou rodinou v ČR. Matka byla ráda, že se Nina začlenila tak rychle do české společnosti a osvojila si jazyk. Rodina její jazykové kompetence ve velké míře využívala a v určitých věcech využívá dodnes – zejména při vyřizování důležitých telefonátů a úředních písemností. Momentálně bydlí odděleně, ale při setkání s rodinnými příslušníky spolu hovoří rusky.

Komunikace

Na střední škole vyhledávala spíše kontakt s českými studenty. Díky tomu se rychle začlenila do třídy a spřátelila se se spolužáky, kteří jí pomáhali s osvojením češtiny. Tři roky komunikovala výhradně s českými přáteli, později poznala několik ruských na vysoké škole. Dnes má mnoho českých kamarádů, kdežto ruských velmi málo. Při komunikaci s českou populací nenarazila na problémové situace, spíše naopak. Všichni ji pozitivně přijímali a chválili její jazykový projev i to, že přijala hodnoty a normy chování české společnosti. Její přátelé ji jako Rusku již nevnímají. Uvádějí, že „je Češka, ale taková jiná“. Tuto svoji odlišnost Nina zdůvodňuje ruským původem.

Osobní přijetí, vnímání imigrace

Nina od počátku vnímala příjezd do ČR pozitivně, především proto, že jí umožnil být s matkou. Chtěla se co nejdříve se naučit česky, aby se mohla plnohodnotně začlenit do majoritní společnosti a ničím se od ní nelišit. V novém sociokulturním prostředí se cítí svobodněji, naučila se zde větší toleranci a změnilo se její vnímání světa. Dokázala propojit obě dvě kultury. Nina uvedla, že díky novému prostředí se změnila z introverta v extroverta, rychleji dospěla, osamostatnila se a stala se zodpovědnější.

Identifikuje se s ruskou kulturou a jazykem. Vysvětluje to tím, že studovala na ruských školách, umí ruský jazyk a komunikuje rusky s matkou.

Příloha č. 7

Anna

Základní údaje

Věk 29, do ČR přijela s rodinou z Ukrajiny ve věku 11 let. Do 14 let studovala na základní ruské škole při Velvyslanectví Ruska v ČR. Poté nastoupila na české gymnázium na Moravě, kam se přestěhovala její rodina. Má vystudované dvě vysoké školy, z toho jednu s lingvistickým zaměřením. Vlastní rodinu zatím nezaložila, má dlouholetého ruského přítele. Na Moravě žijí její rodiče a příbuzní.

Jazyk

První zkušenost s českým jazykem získala na dětském táboře, kde strávila týden. To jí stačilo k tomu, aby začala rozumět. Zdůvodňuje to podobností češtiny a ukrajinštiny. Do 14 let se setkávala s češtinou na hudební škole, kde rovněž neměla problém s porozuměním. V počátcích studia na gymnáziu narazila na značné jazykové problémy, protože nerozuměla odborné češtině a nestíhala si zapisovat poznámky. První půlrok na gymnáziu popisovala z jazykového hlediska za velmi těžký a traumatizující. Musela si půjčovat sešity od spolužáků a přepisovat je. Učitelé jí nebyli ochotní pomoci, pokud za nimi přišla s nějakým dotazem. Po cca 6 měsících si našla soukromou učitelku, která jí vysvětlila gramatické konstrukce a pomohla jí pochopit princip jazyka. Od té doby již neměla s češtinou žádné větší problémy. Toto doučování využívala zhruba jeden rok. Postupně se zlepšily její výsledky ve škole a od druhé třídy již neměla s jazykem potíže.

Anna později studovala na dvou vysokých školách, kde diplomovou i bakalářskou práci psala v češtině a zvládala to bez obtíží. Český jazyk se vždy učila ráda, zpočátku měla problémy s dlouhými/krátkými zvuky a stylistikou. Uvádí, že dodnes si občas splete dlouhé a krátké samohlásky (což může ovlivnit výslovnost). Cítí se plně bilingvní, oba jazyky ovládá na stejné úrovni a přepínání kódu u ní funguje zcela automaticky. Uvedla, že obvykle lidé neregistrují při jejím projevu žádný cizí přízvuk. Slabý přízvuk nicméně má, nechce se ho však zbavit zcela, jelikož má v oblibě, když jsou v jejím projevu slyšet „cizí zvuky“. S osvojením jazyka přijala částečně i českou mentalitu.

Rodina

Do ČR přijela s rodiči, sourozence nemá. Tři roky bydlela rodina v Praze, poté se přestěhovala na Moravu. Rodiče její začleňování do českého prostředí uvítali, morálně a

finančně ji podporovali. Mají spolu velmi dobré vztahy, jediný menší konflikt v poslední době vzniká na základě kulturních rozdílů - rodiče by byli rádi, pokud by se vdala a měla děti. S rodiči a přítelem mluví rusky, s otcem občas ukrajinsky. Rodiče česky už také umí, avšak pokud potřebují něco napsat, požádají o to obvykle Annu.

Komunikace

První české kamarády získala na hudební škole a později na gymnáziu. Vždy byla schopna se s nimi domluvit. V komunikaci s vrstevníky nikdy nenarazila na komplikace nebo nepochopení. Má mnoho českých přátel z gymnázia i z vysoké školy. Při komunikaci s vyučujícími narazila na nepochopení pouze na gymnáziu, na vysoké škole již ne. Celkově o komunikaci nemohla říci nic více kromě toho, že zvládnutí hovorové češtiny pro ní bylo pod vlivem ukrajinštiny snadnější než pro většinu jejích ruských známých.

Osobní přijetí, vnímání imigrace

První tři roky neměla z imigrace a nového sociokulturního prostředí žádné negativní dojmy. S první stresovou situací spojenou s cizí kulturou přišla do styku během studia gymnáziu. Bylo to spojeno s několika faktory: s nedostatečnou znalostí jazyka, jinou formou vyučování, přístupem pedagogů a chováním spolužáků na hodinách. Uvedla, že gymnázium pro ni bylo dobrou školou života, kde se zocelila a připravila na studium na vysoké škole. Naučila se tak rychleji samostatnosti. Díky školní docházce v ČR porozuměla vzorcům chování v novém prostředí, naučila se přijímat a vnímat realitu českého prostředí a dále jej nehodnotit. Díky tomu později neměla problém s reakcemi Čechů ohledně své národnosti ani z jiného důvodu. Zmínila, že během studia na gymnáziu se ještě identifikovala s českým prostředím v menší míře než v současnosti, avšak neměla s tím žádné problémy.

Imigraci Anna vnímá jednoznačně pozitivně. Naučila se žít na pomezí dvou kultur. Pociťuje, že je v některých aspektech odlišná od majoritní populace, ale zároveň přijala četné prvky české kultury. Uvádí, že je ovlivněna evropskou kulturou a způsobem života především v oblasti mezilidských vztahů. Zkušenost z imigrace ji obohatila a napomohla v procesu formování vlastního sebepojetí. Nechtěla by patřit pouze do jednoho sociokulturního prostředí. Identifikuje se s Ukrajinou a říká, že to přispívá k vnímání vlastního „Já“. Za svoji referenční skupinu považuje imigranty žijící v ČR zhruba stejně dlouho jako ona sama, kteří podobně jako Anna přijímají obě kultury, a proto jsou si blízcí po stránce hodnotové a názorové.